

Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin Kıraatlere Yaklaşımı: *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân* Özelinde Bir İnceleme*

Asiye Karadeniz

0000-0001-6570-2263 | asiye.karadeniz@giresun.edu.tr

Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye

ROR ID: [05szaq822](https://orcid.org/05szaq822)

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, vahiy döneminden zamanımıza gelene kadar farklı kıraatlerle okunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) vahyolunan âyetlerin doğru bir şekilde yazılması ve sahabenin ileri gelenleri tarafından tilâvet edilmesi için öğretimini bizzat kendisinin üstlendiği faaliyetlerin yapılmasını sağlamıştır. Kur'an'ın muhtelif okuma biçimleri olan kıraatleri sahabeden müşâfehe yoluyla doğrudan alan tâbînün özverili çalışmaları sonucunda kıraatler korunmuş ve aynı şekilde sonraki nesillere aktarılmıştır. Böylece tarihsel süreçte belli bir metodolojiyle derlenen ve genel kabul gören kıraatler kayıt altına alınmıştır. Tedvin faaliyetiyle beraber belli kıraatlerin sıhhati hususunda icma gerçekleşmiş ve kıraatlerin hem manaya etki eden hem de anlam üzerinde değişim göstermeyen vecihleri muhafaza edilmiştir. Kıraat farklılıklarını sahabenin içtihadı olarak gören Şîa, Hafs'ın (ö. 180/795) Âsım'dan (ö. 127/745) aldığı rivayeti mütevâtir kıraat olarak benimsemiştir. Bu sebebe bağlı olarak Şîi yöntemle ele alınan tefsirlerde kıraat farklılıklarına yönelik yaklaşım merak konusu olmaktadır. Son dönem müfessirlerden Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin (ö. 1982) *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân* adını verdiği eserinde çeşitli şekillerde kıraatlerden istifade edilmektedir. Müellifin söz konusu eserdeki yaklaşımının Şîa'nın kıraat anlayışına ışık tutacağı düşünülmektedir. Tabâtabâî'nin *el-Mîzân* adlı tefsirinde başvurduğu kıraatlerin manaya etki eden vecihleri, çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bahsi geçen kıraat farklılıkları, Kur'an kelimeleri üzerinde anlam zenginliği oluşturması başta olmak üzere pek çok açıdan müfessirlerin istifade ettiği bir alan olmaktadır. Bu bakımdan müfessirler, yaşadıkları dönem ve sosyokültürel ortama bağlı olarak kıraat olgusu üzerinde birbirinden farklı değerlendirmeler yapmaktadır. Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin telif ettiği eserinde de yaşadığı ortamın ve mensup olduğu mezhebin izlerini görmek mümkündür. Bu makalede Tabâtabâî'nin kısaca *el-Mîzân* olarak şöhret bulan eseri esas alınarak müellifin kıraatlere yaklaşımının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Şîi bir müfessir olan Tabâtabâî'nin kıraate yaklaşımı, tefsirinde kıraat farklılıklarına yer verme yöntemi, hangi kıraat(ler)i tercih ettiği gibi hususlar hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum alandaki boşluğa işaret etmektedir. Bu nedenle Şîi bir müfessirin kıraatlere yaklaşımının ele alınması özelde bir müfessirin genelde ise Şîa'nın kıraat birikimine yaklaşımını gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden yazılı doküman incelemesi yöntemi kullanılmakta ve makale konusuyla ilgili literatür taraması yapılarak oluşturulan veriler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Çalışmanın sonucunda, bu makalenin merkezinde yer alan *el-Mîzân*'da kıraat tercihlerinin yoğun biçimde Tabâtabâî'nin mensup olduğu Şîa'nın bakış açısı ekseninde değerlendirildiği tespit edilmektedir. Müfessir, görüşlerini delillendirmek için daha çok anlama kattığı zenginlik ve fikhî görüşlere etkisi açılarından kıraat vecihlerine müracaat etmektedir. Ayrıca müellif, zaman zaman Şîa'nın benimsediği Hafs rivayetinin dışına çıkarak şâz kıraat vecihleri arasından mensup olduğu mezhebin görüşlerine uygun olanları tercih etmekten kaçınmamaktadır. *el-Mîzân*'da Sünnî kaynaklara da yer vermek suretiyle objektif ölçüler içinde kaleme alacağını iddia ettiği tefsirine söz konusu yaklaşımını yansıttığı anlaşılmaktadır. Aralarında ufak çaplı görüş ayrılıkları olmasına rağmen klasik dönem Şîi müfessirlerden Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067) ve Ebû Alî Hasan et-Tabersî (ö. 548/1153) ile çağımız müelliflerinden Ebü'l-Kâsım el-Hûfî (ö. 1992) ve Muhammed Hâdî Ma'rîfet'in (ö. 2006) de kıraatleri benzer bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bu durum Şîa'nın önde gelen müfessirlerinden Tabâtabâî'nin kıraatlere yaklaşımının Şîa'nın

kıraat algısını yansıtmayı ve kendisinden sonra gelenlerin bakış açısına etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda incelenen çalışma üç başlık altında ele alınmaktadır. İlk iki başlıkta müellifin hayatı, ilmî kişiliği ile Ehl-i sünnet ve Şîa'nın mütevâtir kıraatlere yaklaşımı işlenmektedir. Üçüncü başlıkta ise *el-Mîzân*'da yer alan ihtiyarlar, âyetlerden getirilen ikişer örnek eşliğinde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu şekilde incelenen çalışmanın, *el-Mîzân* adlı eseri özelinde Tabâtabâî'nin kıraat anlayışı tespit edildikten sonra Şîa'nın konuya olan yaklaşımı hakkında fikir vermesi açısından alana mütevazı bir katkı sunması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî, Tefsir, el-Mîzân, Şîa, Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî

Atf Bilgisi

Karadeniz, Asiy. Yazar Soyadı, Adı. "Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin Kıraatlere Yaklaşımı: *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* Özelinde Bir İnceleme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (Mart 2026), 72-99. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1802612>

Geliş Tarihi	13.10.2025
Kabul Tarihi	20.01.2026
Yayın Tarihi	15.03.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme *Bu çalışma Doç. Dr. Hatice Şahin Aynur danışmanlığında 23.02.2024 tarihinde sunduğumuz "Medârik ve el-Mîzân'ın Kur'ân İlimleri ve Kıraat Açısından Karşılaştırılması" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad Husayn al-Ṭabāṭabā'ī's Approach to Qirā'āt: A Study with Special Reference to *al-Mizān fī Tafsīr al-Qur'ān**

Asiye Karadeniz

0000-0001-6570-2263 | asiye.karadeniz@giresun.edu.tr

Giresun University, Faculty of Theology, Department of Qur'an Recitation and Qirā'āt Studies, Giresun, Türkiye

ROR ID: [05szaq822](https://orcid.org/05szaq822)

Abstract

The Qur'an has been recited with different qirā'āt (variant readings) from the period of revelation to the present day. Prophet Muhammad (s.a.s.) ensured that activities aimed at teaching the correctly revealed verses-both in terms of accurate writing and recitation by the leading companions-were personally supervised by himself. As a result of the devoted efforts of the tābī'īn, who received the qirā'āt-the various reading forms of the Qur'an-directly from the companions through oral transmission (mushāfaha), these recitations were preserved and transmitted to subsequent generations in the same manner. Thus, the qirā'āt that were compiled through a certain methodology during the historical process and gained general acceptance were recorded. With the tadwīn activity, an ijma' was reached regarding the authenticity of certain qirā'āt, and both the aspects that affect the meaning and those that do not cause semantic change were preserved. The Shi'a, who consider the differences in qirā'āt as the ijtihād of the companions, have adopted the transmission of Ḥafṣ (d. 180/795) from 'Āṣim (d. 127/745) as the mutawātir qirā'a. For this reason, the approach to qirā'āt differences in tafsīrs examined through the Shi'i methodology becomes a subject of interest. In his work entitled *al-Mizān fī tafsīr al-Qur'ān*, one of the contemporary exegetes, Muhammad Husayn al-Ṭabāṭabā'ī (d. 1982), benefits from qirā'āt in various ways. It is considered that the author's approach in this work will shed light on the Shi'a's understanding of qirā'āt. The aspects of the qirā'āt that affect the meaning and to which Ṭabāṭabā'ī refers in his tafsīr *al-Mizān* constitute the subject of this study. These qirā'āt differences are a field from which exegetes benefit in many respects, particularly for creating semantic richness regarding Qur'anic words. In this respect, exegetes make different evaluations of the phenomenon of qirā'āt depending on the period in which they lived and their sociocultural environment. It is possible to observe the traces of the environment in which Muhammad Husayn al-Ṭabāṭabā'ī lived and the sect to which he belonged in his work. This article aims to determine the author's approach to qirā'āt based on his work, which is famously known as *al-Mizān*. There is no existing study concerning issues such as the approach of Ṭabāṭabā'ī, a Shi'i exegete, to qirā'āt, his method of incorporating qirā'āt differences in his tafsīr, and which qirā'āt he preferred. This situation indicates a gap in the field. Therefore, examining the approach of a Shi'i exegete to qirā'āt is important in terms of revealing the perspective of a particular exegete and, more generally, the Shi'a's approach to the corpus of qirā'āt. In this study, the written document analysis method, one of the qualitative research techniques, is employed, and the data formed through the literature review related to the topic of the article are evaluated with a holistic perspective. As a result of the study, it is determined that the qirā'āt preferences in *al-Mizān*, which lies at the center of this article, are extensively evaluated within the framework of the Shi'i perspective to which Ṭabāṭabā'ī belonged. The exegete frequently resorts to the aspects of qirā'āt that contribute semantic richness and influence jurisprudential viewpoints substantiate his arguments. Moreover, the author does not refrain from occasionally departing from the Ḥafṣ transmission adopted by the Shi'a and choosing among the shādh qirā'āt those that align with the views of his sect. It is understood that he reflects this approach in his tafsīr-compiled with the claim of adhering to objective criteria-by including Sunni sources as well. Despite minor differences among them, it is observed that classical Shi'i exegetes such as Abū Ja'far al-Ṭūsī (d. 460/1067) and Abū 'Alī al-Ṭabarsī (d. 548/1153), as well as contemporary scholars such as Abū al-

Qâsim al-Khū'î (d. 1992) and Muḥammad Hādī Ma'rifat (d. 2006), address qirā'ât in a similar manner. This situation is significant because it demonstrates that the approach of Ṭabâṭabâ'î—one of the leading exegetes of the Shi'a—reflects the Shi'a's perception of qirā'ât and shows its influence on the perspectives of those who followed him. In this context, the study examined is addressed under three headings. The first two headings discuss the author's life and scholarly personality, as well as the approaches of Ahl al-Sunnah and the Shi'a to mutawâtir qirā'ât. The third heading evaluates the ikhtiyārât found in *al-Mizân* with two examples drawn from verses. It is considered that this study, examined in this manner, will make a modest contribution to the field by offering insight into the Shi'a's approach to the subject after determining Ṭabâṭabâ'î's understanding of qirā'ât specifically through his work *al-Mizân*.

Keywords

Qur'an Recitation and Qirā'ât Studies, Tafsîr, al-Mizân, Shi'a, Muḥammad Ḥusayn al-Ṭabâṭabâ'î

Citation:

Karadeniz, Asiye. "Muḥammad Ḥusayn al-Ṭabâṭabâ'î's Approach to Qirā'ât: A Study with Special Reference to al-Mizân fi Tafsîr al-Qur'ân". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 13/1 (March 2026), 72-99. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1802612>

Date of Submission	10.13.2025
Date of Acceptance	01.20.2026
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	*This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "A Comparison of Medârik and el-Mizân in Terms of Qur'anic Sciences and Recitation", supervised by Hatice Şahin Aynur (Ph.D. Dissertation, On Dokuz Mayıs University, Samsun, 2024). This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that she received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Kıraat, Kur'an kelimelerindeki ihtilâfları, lafızlarında bulunan edâ' keyfiyetlerini nakledenlerine nispet ederek bilmeyi sağlayan bir ilim dalıdır.² Sahih bir senetle nesilden nesile aktarılan bu ilmin konusunu, Kur'ân-ı Kerîm lafızları oluşturmaktadır. Vahiy döneminde Resûlullah (s.a.s.) tarafından, âyetler önce semâ yöntemiyle vahiy kâtiplerine tilâvet edilmiştir. Daha sonra vahiy kâtipleri tarafından Allah Resûlü'ne arz edilen âyetler, yazıya geçirilmiştir. Böylece Kur'an lafızları hem sözlü hem yazılı bir şekilde muhafaza altına alınmıştır.³

Tevhide davetin çeşitlenmesi, farklı lehçe ve şiveleri konuşanların İslâm'a girmesiyle beraber Kur'an'ı okuma hususunda birtakım güçlükler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Kur'an tilâvetinde ümmete kolaylaştırma esası gözetilmiş ve çeşitli kıraatlere izin verilmiştir. Böylece Kur'an'daki bazı kelimelerde farklı okumalar belirginlik kazanmıştır. Ancak coğrafi sınırların genişlemesi ve ana dili Arapça olmayanların İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte sahih kıraatler sakîm (yanlış) olanlarıyla karışmıştır. Bu duruma çözüm bulmak için alanında yetkin olan âlimler tarafından birtakım çalışmalar yapılmış ve kıraatler, çeşitli kategorilerde kısıtlamalara tâbî tutulmuştur. Bu konudaki çalışmalardan birisi H. 4. yüzyılda, İbn Mücâhid (ö. 324/936) tarafından yapılmış ve sayıları çok daha fazla olan sahih kıraatler yedi ile sınırlandırılmıştır. İbn Mücâhid'in yaptığı çalışma, isim benzerliği sebebiyle yedi harfle karışması ve bazı sahih kıraatlerin şâz duruma düşmesi gibi nedenlerden dolayı eleştirilmiştir.⁴ Bu duruma yönelik olmak üzere İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî (ö. 381/992), Enderâbî (ö. 470/1077) ve Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173) gibi âlimler on kıraatle ilgili çalışmalar yapmıştır. Ancak bunların hiçbirisi İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) yaptığı onlu taksim kadar kabul görmemiştir. Kastallânî (ö. 923/1517)⁵ tarafından bu sisteme dört kıraat daha ilâve edilerek on dördü tasnif geliştirilmiştir. Dimyâtî (ö. 1117/1705)⁶ ise kaleme aldığı *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate aşer* adlı eseriyle söz konusu kıraatleri sistematik şekilde bir araya getirerek literatürün kökleşmesine ve ilmî çerçevede kalıcılışmasına katkı sunmuştur.⁷ Bu dönemden sonra on kıraate ilave edilen son dördü şâz olarak kabul görmüştür.⁸

Genel anlayışa göre Ehl-i sünnet âlimleri, yedi kıraatin Resûlullah'tan (s.a.s.) tevâtüren nakledildiği görüşünü benimsemektedir. Kıraat-i selâsenin ilave edilmesiyle sayı ona çıkmakta

¹ Kıraatte edâ, Kur'ân-ı Kerîm'in telaffuzu esnasında harflerin hakkını vererek tilâveti usulüne göre icra etmektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Necati Tetik, "Kur'an Tilâvetinin veya Kıraat İlminin Öğretilmesi Usûlleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 243.

² Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin ve mürsidü't-tâlibîn* (Kahire: Mektebetü'l-Kutsîf, 1960), 3.

³ Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debba' (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/5-8; Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425.

⁴ Mehmet Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi ile Sınırlandırması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi*, 10/27 (Bahar 2006), 93-104.

⁵ Kastallânî ve eseri hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Kütükoğlu, "Kastallânî'nin Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraat Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (Haziran 2017), 31-56.

⁶ Mustafa Hatipoğlu, "Bir Kıraat Âlimi Olarak Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî: Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *Van İlahiyat Dergisi* 12/20 (Haziran 2024), 106-122.

⁷ Dimyâtî ve eseri için bk. Mustafa Hatipoğlu, *Kıraat İlminde Kaynak Bir Eser İthâfu Fuzalâi'l-Beşer*, (Ankara: İlahiyât Yayınları 2024), 15-85.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/5-10; Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *DİA* 25/425-426.

ve son üçü meşhur kıraat adıyla anılmaktadır.⁹ Şîa'nın kıraatlere bakışı ise bu anlayıştan farklı bir durum arz etmekte ve varlığı bir olgu olarak kabul görmeye birlikte kıraatlerde tevâtür söz konusu edilmemektedir. Zira onlar, kıraat farklılıklarını imamların içtihadına dayandırmakta ve bunların haber-i vâhid ile aktarıldığını ileri sürmektedir.¹⁰ Ehl-i sünnet'in benimsediği kıraat anlayışına mesafeli bir duruş sergileyen Şîa, ilk dönemden itibaren Âsım kıraatinin Hafs rivâyetini mütevâtîr olarak değerlendirmektedir.¹¹ Bu kıraatin Hz. Ali'den (ö. 40/661) nakledilmesi, bahsi geçen anlayışın benimsenmesinde etkili olmaktadır.¹²

Kur'an'ın anlamına sunduğu katkı açısından kıraat ilmi, müfessirlerce önemsenmekte ve farklı vecihler, tefsirlerde az veya çok kullanılmaktadır. Bu nedenle kıraatler, Şîa, Ehl-i sünnet veya herhangi bir mezhebe mensubiyet fark etmeksizin müfessirler nazarında başvuru kaynağı olmaktadır. Ehl-i sünnet esasları çerçevesinde yazılan tefsirlerde kıraatlerin çok fazla kullanıldığı bilinmektedir. Şîa esasları doğrultusunda ele alınan bir eser olan *el-Mizân*'da da azımsanmayacak ölçüde kıraatlere yer verildiği görülmektedir. Bu durum Şîa'nın kıraatlere olan bakış açısını belirleme açısından önem arz etmektedir. Tabâtabâî'nin, tefsirinde kıraat farklılıklarına yer vermesi, Şîî düşüncenin önde gelen simalarından olması sebebiyle ona ayrıcalıklı bir konum kazandırmaktadır. Bu bakımdan Şîî algıda kıraatlere bakış açısının tespiti ve bu birikimin tefsirlerde kullanılma keyfiyeti hakkında bir çalışmanın yapılması gerekli görülmektedir. Tabâtabâî ile ilgili muhtelif çalışmalar olmasına karşılık bahsi geçen konuda herhangi bir araştırmaya rastlanmamaktadır.

Tabâtabâî ve tefsirine yönelik gerek tez¹³ gerekse makale¹⁴ düzeyinde yapılmış olan araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Tabâtabâî ve tefsiri, makalemizin konusundan farklı bir şekilde ele alınmakta ve kıraate yer verilmemektedir. Bizim çalışmamız, Tabâtabâî'yi merkeze almakla birlikte onun kıraat birikimine yaklaşımını ve tefsirine yansıtma yöntemini ele alması sebebiyle mezkûr araştırmalardan ayrılmaktadır.

⁹ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâat* (Medine: Merkezü'd-Dirasâtü'l-Kur'âniyye, 2013), 1/124; Muhammed b. Ahmed b. Abdilğânî el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaate aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007), 1/80.

¹⁰ Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin el-Elemî (Beyrut: Müessesetü'l-Elemî li'l-Matbûât, 1997), 12/102-103; Ahmet Karadağ, "Modern Dönemde Şîa'nın Kur'an Tasavvuru: Ebû'l-Kâsım el-Hûfî (ö. 1992) Örneği", ed. Abdulhan Ünlüsoy - Serkan Demir, *İslâm ve Yorum III 1* (Ekim 2019), 175; Süleyman Yıldız, "İmâmiyye Şîası'nın Kıraatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği", *İslâm Tetkikleri Dergisi* 10/1 (Mart 2020), 58.

¹¹ Süleyman Ateş, "İmâmiyye Şîasının Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 158-159; Yıldız, "İmâmiyye Şîası'nın Kıraatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği", 54.

¹² Ebû Ali b. Hasen Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ülûm, 2005), 1/9-10; Yıldız, İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları -Klasik Dönem Tûsî-Tabersî Örneği- (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2020), 110.

¹³ Konuyla ilgili çalışmalardan bazılarında şunlar örnek verilebilir: Mansur Yayla, *İbn Âşûr ve Tabâtabâî'nin Bazı Tefsir Problemleri ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); İmran Çelik, *Çağdaş Dönem Sünnî-Şîî Tefsir Mukayesesi (Menâr ve Mizân Tefsir Örneği)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Şafak Çatal, "el-Keşşâf" ve "el-Mizân" Adlı Tefsirlerin Kur'an İlimleri Açısından Mukayesesi (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), isimli araştırmalar, adından da anlaşıldığı gibi tefsirle ilgili mukayeseli çalışmalardan olup kıraatle ilgisi bulunmamaktadır.

¹⁴ Sabahattin Gümüş, "et-Tabâtabâî'nin Mizân Tefsiri'nde Uyguladığı Cery Kavramının Arka Planı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Bahar 2021), 587-610; Ziya Şen, "Reşid Rıza ve Tabâtabâî Tefsirlerindeki Mukaddimelerinin Karşılaştırılması", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2009), 95-122, isimli çalışmalar ise Tabâtabâî ile ilgili kaleme alınan makalelerden bazılarını oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda da Tabâtabâî ve tefsiri makalemizin konusundan bağımsız bir şekilde incelenmektedir.

Tabâtabâî ile doğrudan yapılan bir çalışma olmamasına rağmen Şîa'nın kıraat anlayışını ele alan araştırmalar da bulunmakta ve bunlar, makalede kendilerinden istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır. *İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları -Klasik Dönem Tûsî-Tabersî Örneği-* isimli eser, Süleyman Yıldız tarafından kaleme alınan bir kitap çalışmasıdır. Aynı yazara ait olan "İmâmiyye Şîası'nın Kıraatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği" ve "İmâmiyye Şîası'nda Kıraatlerin Mezhebî Sâiklerle Kullanılması ve Yorumlanması: Tûsî-Tabersî Örneği" adlı araştırmalar da konuya yönelik makalelerdendir.

Ele aldığımız çalışmada, yukarıda zikri geçen eserlerin yanında ana kaynak olarak *el-Mîzân* kullanılmaktadır. Müfessirin hayatının işlendiği başlıkta ağırlıklı olarak kendisinin kaleme aldığı eserlerden yararlanılmaktadır. Bunlarla birlikte konuların gidişatına uygun olan yerlerde kıraat kaynaklarına başvurulmak suretiyle Tabâtabâî'nin manaya etki eden kıraatlere¹⁵ yaklaşımının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca; Şîa'nın kıraat anlayışı ve mütevâtir tercihleri yaklaşımı neden Ehl-i sünnet yaklaşımından farklıdır? Şîa, kıraat farklılıklarına karşı mesafeli bir tavır içinde olmasına rağmen Tabâtabâî'nin kıraat anlayışı hangi bağlamda şekillenmektedir? Tabâtabâî, Şîa'nın kıraat anlayışına sadık kalmış mıdır? *el-Mîzân*'daki kıraat tercihlerinde Hafs rivayetinin dışına çıkılması nasıl anlaşılmalıdır? şeklindeki sorular çalışmanın temel problemiğini oluşturmaktadır. İncelenen makalede mezkûr sorulara mercek tutulmakta ve bu yöndeki soru işaretlerinin giderilmesi hedeflenmektedir.

Tabâtabâî'nin kaleme aldığı tefsiri onun kıraat alanındaki bakış açısını yansıtır mahiyettedir. Müfessirin yaşamı ve içinde bulunduğu sosyokültürel bağlamın incelenmesi onun düşünce dünyasının daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın bundan sonraki başlıklarında müellifin hayatı, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın mütevâtir kıraatlere yaklaşımı ile *el-Mîzân*'da yer alan kıraat tercihleriyle ilgili konular değerlendirilerek Tabâtabâî'nin özelinde Şîa'nın kıraatlere yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Akademik alanda doğrudan konuyla alakalı bir çalışma olmaması bu husustaki boşluğa işaret etmektedir. Bundan dolayı incelenecek olan araştırmanın alana katkı sağlaması umulmaktadır.

¹⁵ Kıraat vecihleri, anlama etkisi bulunan ve manayı herhangi bir şekilde etkilemeyen farklılıklar olarak çeşitlenmektedir. Bunların içinden ilk gruba dâhil olanlar ferşî, diğeri de usulî farklılıklar şeklinde isimlendirilmektedir. Bk. Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 1/358.

1. Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Güney Azerbaycanlı kadı ve âlimlerin çokluğuyla meşhur olan bir ailede yetişen Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, Şîa mezhebinin¹⁶ İmâmiyye¹⁷ koluna mensup olup, 1902¹⁸ yılında Tebriz şehri yakınlarındaki Şâdâbâd köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁹ Dedelerinden İbrahim Tabâtabâ b. İsmail ed-Dîbâc'dan dolayı Tâbâtabâî nisbesiyle meşhur olduğu düşünülmektedir.²⁰ Müfessirin soyunun Hz. Ali vasıtasıyla Resûlullah'a (s.a.s.) dayandığı belirtilmektedir.²¹

Tabâtabâî, gençlik yıllarını Tebriz şehrinde geçirmiş ve burada geleneksel Şîa anlayışı kapsamında eğitimler almıştır.²² Müellif, 1925 yılında Necef'e göç etmiştir. Necef, Tabâtabâî için özellikle fıkıh alanındaki eğitimini tamamladığı şehir olarak öne çıkmıştır. Buraya geldiğinde yaşı yirmi üç olan²³ müellif, Necef'te on yıl kalmıştır. Bu süre zarfında tarih, matematik, felsefe, fıkıh, hendese, ahlâk ve fıkıh usulü alanında aldığı eğitimlerle merci-i taklîd²⁴ seviyesine yükselmiştir.²⁵

II. Dünya Savaşı esnasında Rusların İran'ın kuzey bölgelerini işgal etmesi üzerine Azerbaycan sınırları içinde Marksist akımlar yayılmaya başlamıştır. Kum başta olmak üzere büyük şehirlerdeki gençlerin bu tür akımlara ilgisinin artması üzerine Tabâtabâî, eğitim faaliyetlerini buraya aktarmıştır. Felsefeyi İslâmî ilimlerle kaynaştırmak suretiyle verdiği derslerle gençleri yıkıcı faaliyetlerden kurtarmaya çalışmış ve üniversitelerde felsefenin okutulmasına önyak

¹⁶ Şîa ifadesi, kelime olarak, "yardımcı, taraftar, bölük, fırka, topluluk" gibi manalarda kullanılmaktadır. Mezhepler tarihi açısından olan terim anlamına göre, "Resûlullah'ın (s.a.s.) ahirete irtihal etmesinden sonra hilâfetin Hz. Ali ve onun soyundan gelen Ehl-i beyt İmamlarının hakkı olduğunu savunan düşüncenin adını temsil etmektedir." Ayrıntılı bilgi için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (13-15 Şubat 1993), 34-35.

¹⁷ İsnâşeriyye şeklinde ifade edilen İmâmiyye, İran'ın resmî mezhebi olarak imâmeti inanç sistemine dâhil eden Şîa'nın en büyük firkalarındandır. Mensupları, gaybette bulunan ve geleceği beklenen on ikinci imam akidesini de benimsemişlerdir. On birinci imam olan el-Askerî'nin (ö. 260/874) vefat etmesinden sonra İmâmiyye şeklinde anılmıştır. Askerî'nin bir oğlu olduğu ve onun daha sonra ortaya çıkacağı iddia edilmiştir. H. 4. asra gelindiğinde imamların sayısının on iki olduğu ve son imamın gaybete girdiği düşüncesi benimsenmiştir. Bu aşamadan sonra fırka tam tarihi bilinmemekle beraber İsnâşeriyye ismiyle de anılmaya başlamıştır. Ca'feriyye, fırkanın fikhî esaslarıyla alâkadar olan bölümü için kullanılır hale gelmiştir. Daha kapsamlı bilgilere yönelik olarak bk. Ateş, "İmâmiyye Şîasının Tefsir Anlayışı", 147-149.

¹⁸ Kaynakların çoğunda, Tabâtabâî'nin doğum tarihinin 1904 olarak zikredilmesine rağmen *Makâlât* adlı eserinde hayatını anlattığı bölümde o, şemsî-hicrî takvime göre 1281 senesinde dünyaya geldiğini belirtmektedir. Bahsi geçen eserin dipnotunda aynı tarihin milâdî 1902'ye tekâbül ettiği açıklaması yer almaktadır. Bu durumda biz de Tabâtabâî'nin beyanını esas almayı uygun gördük. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *Makâlâtü't-te'sîsiyye fi fikri'l-İslâmî*, Arapça'ya çeviren Hâlid Tevfik (b.y.: Müessesetü' Ümmü'l-Kurâ, 1994), 29.

¹⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Şeyh Hüseyin el-Elemî (Beirut: Müessesetü'l-Elemî li'l-Matbûât, 1997), 1/↵; a. mlf., *el-Burhân fi'l-Mantık*, thk. Galîğ el-Kâ'bî (Kum: Dâru'l-Meârifî'l-İslâmî, 2007), 9; a. mlf. *el-Akâidü'l-İslâmî*, thk. Kâsım el-Hâşimî (Beirut: Müessesetü'l-Elemî li'l-Matbûât, 2002), 10.

²⁰ Tabâtabâî, *el-Akâidü'l-İslâmî*, 10; a. mlf. *Hayâtü mâ ba'de'l-mevt*, thk. Seyyid Ali el-Kasîr (Kerbela: Kismü'ş-Şuûnü'l-Fikrî ve's-Sekâfi, 2008), 16.

²¹ Tabâtabâî, *Hayâtü mâ ba'de'l-mevt*, 16.

²² Tabâtabâî, *Makâlât*, 29-30.

²³ Tabâtabâî, *Hayâtü mâ ba'de'l-mevt*, 23.

²⁴ İlgili kavram sözlükte "kendisini taklit etmek için müraacaat edilen" manasında kullanılmaktadır. Terim anlamına göre bu unvan İmâmiyye Şîası'nın kabul ettiği ölçüler içerisinde içtihat seviyesine ulaşan şahıslara verilmektedir. Sıradan bir mü'minin usûlü'd-dîn dışında olmak kaydıyla, özellikle şüpheli hususlarda ve güncel dînî konularda bu müctehidi takip etmek mecburiyeti bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hamid Algar, "Merci-i Taklîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/172.

²⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/↵; a. mlf. *Makâlât*, 30-31; a. mlf. *Hayâtü mâ ba'de'l-mevt*, 20.

olmuştur.²⁶ Kendisi de Kum'da verdiği eğitimler esnasında felsefe ve tefsirin eşgüdümlü olarak okutulmasına önem vermiştir. Bu doğrultuda ele aldığı ve tamamlanması yirmi yıl sürecek olan *el-Mizân*'ı da burada yazmıştır.²⁷ Müellif, 1981 yılında, Kum şehrinde 79 yaşında vefat etmiş ve aynı yerde defnedilmiştir.²⁸

Tabâtabâ'î'nin hayatının incelendiği bu bölümde aktarılan bilgilere göre, onun ilmî alandaki yetkinliğini, Tebriz, Necef ve Kum şehirlerindeki ortamın şekillendirdiği anlaşılmaktadır. O, İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında dersler almakla beraber matematik ve felsefe alanlarında da tahsil görmüştür.²⁹ *el-Mizân* adlı tefsiri başta olmak üzere kaleme aldığı eserlerinde entelektüel bir tavır sergileyerek dînî ilimlere ek olarak çağdaş bilimden istifade etmek suretiyle bu alanda farkındalık oluşturmaya gayret göstermiştir.³⁰

Tabâtabâ'î, gerek dînî gerek fikrî alanda İran coğrafyasında ve İslâm dünyasında derin izler bırakan Şîî âlimlerdendir. Müellif, edindiği kazanımları dönemin ihtiyaçlarına göre harmanlayarak yaşadığı çağa farklı bir bakış açısı getirmiş ve felsefeyi tefsirin hizmetine sunarak zihinlerde oluşması muhtemel şüpheleri gidermeye yönelmiştir. Müfessir, *el-Mizân*'da felsefî, ilmî, sosyolojik ve psikolojik tahliller yaparak bu amaca bağlı kalmıştır. Ayrıca tefsirinde Şîî rivayetlerle yetinmemiş, Ehl-i sünnet âlimlerinin muteber saydığı kaynaklardan da istifade etmiştir.³¹

2. Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Mütevâtir Kıraatlere Yaklaşımı

Manaya etki eden kıraatler, Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kapalı ibareleri açıklamak, genel hükümleri özelleştirmek, âyetlere anlam olarak zenginlik katmak gibi pek çok açıdan tefsir ilmine katkı sunmaktadır. Bu husus kıraatleri, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru şekilde anlaşılmasını sağlayan bir ilim olarak öne çıkarmakta ve Sünnî-Şîî fark etmeksizin müfessirlerin çoğu, eserlerinde kıraat farklılıklarına yer vermektedir.³² Ancak kıraatlerin tevâtürü, kabul açısından sıhhat şartları, senedin geçerliliği gibi pek çok meselede Ehl-i sünnet ile Şîa arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Aşağıdaki kısımda kısaca kıraatlerin geçirdiği aşamalara değinildikten sonra Ehl-i sünnet ve Şîa'nın kıraatte tevâtür kavramına dair bakış açısı incelenecektir.

Kıraat tarihinde kırılmalara sebebiyet veren birtakım hadiseler vuku bulmuştur. Bunların içinde en dikkat çeken, Hz. Osman'ın (ö. 35/655) yaptırdığı Kur'ân'ın istinsah işlemidir.³³ İslâm coğrafyasının genişlemesi ve Müslümanların etnik yapısının çeşitlenmesi üzerine bu ilme yabancı olan gruplar arasında kıraatlerle alakalı hatalı okumalar çoğalmıştır. Hz. Osman'ın tilâvette birliği sağlamak için istinsah ettirip merkezî konumdaki kentlere birer kârî ile

²⁶ Ali Evsî, *et-Tabâtabâ'î ve menhecühü fî tefsîrihi el-Mizân* (Tahran: Müâveniyetü'r-Riâse li'l-Alâkâti'd-Düveliyeye fî Münezzameti'l-E'lâmî'l-İslâmî, 1985), 49.

²⁷ Tabâtabâ'î, *İlmü'l-imâm* (b.y: Dâru'l-Mehceccetü'l-Beyzâ, 2010), 9.

²⁸ Tabâtabâ'î, *Hayâtü mâ ba'de'l-mevt*, 21; a. mlf, *Tefsîru'l-beyân fî'l-Müvâfakât beyne'l-hadis ve'l-Kur'an*, thk. Asğar İrâde (Beirut: Dâru't-Te'ârif li'l-Matbûât, 1427), 1/24.

²⁹ Tabâtabâ'î, *İslâm'da Şîa*, çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz (İstanbul: Kevser Yayınları, 1993), 19.

³⁰ Tabâtabâ'î, *İslâm'da Şîa*, 23.

³¹ Asiy Karadeniz, *Medârik ve el-Mizân'ın Kur'an İlimleri ve Kıraat Açısından Karşılaştırılması* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 67-68.

³² Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 138.

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/8.

gönderdiği Mushaf'lara rağmen, oralarda da hatalı okuyuşların yayılması üzerine kurrâ tarafından bazı tedbirler alınmıştır.³⁴ Bu doğrultuda kıraatlere yönelik birtakım kriterler ortaya konularak makbul ve hatalı okumalar birbirinden ayırt edilmeye çalışılmıştır.³⁵ Tarihsel süreçte yapılan çalışmalar neticesinde kıraat âlimleri nezdinde üç temel şart genel kabule mazhar olmuştur.³⁶ Böylece sahih kıraatte; adalet vasfına sahip kurrânın rivayet ettiği tilâvetin senedinin sağlam olması, nakledilen kıraatin Arap dil yapısına uygunluğu ve Hz. Osman Mushaf'larından birine takdiren de olsa muvâfakat göstermesi gibi esaslar ortaya konmuştur.³⁷ Söz konusu şartları haiz olan kıraat-i seb'â, ehl-i sünnet âlimleri nezdinde mütevâtir/sahih olarak kabul edilmiştir.³⁸

Mütevâtir/sahih şeklinde bir ibare kullanmamızın sebebi Sünnî alanda kıraatlerin tevâtürüne yönelik farklı anlayışların bulunmasındandır. Bunların arasında en dikkat çeken İbnü'l-Cezerî'dir. Nitekim o, *Müncidü'l-mukriîn* adlı eserinde, yukarıda zikredilen şartları taşıyan kıraatleri mütevâtir olarak değerlendirirken³⁹ daha sonra yazdığı *en-Neşr*'de onların sahih olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ehl-i sünnet âlimlerinden Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) de Kur'an ve kıraati iki ayrı hakikat olarak ele almaktadır. Müellif, "Kur'an, icâz olarak Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirilen vahiyken, kıraat ise zikredilen bu lafızların harflerinin yazımında ve kelimelerinde oluşan farklılıklardır." şeklindeki açıklamalarla kıraatler hakkındaki görüşünü beyan etmektedir. Yaptığı tanımdan hareketle müellifin, Kur'an ve kıraatler arasında keskin bir ayrıma gittiği ve kıraatlerin meşhur imamlardan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) varan sened zincirlerinin âhâd olması sebebiyle mütevâtirlikten bahsedilemeyeceği kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.⁴¹

Tüm bunlarla birlikte Ehl-i sünnet ulemâsı genel anlamda yedi kıraatin mütevâtir olduğu anlayışını benimsemektedir. Şîî âlimlerin çoğu, kıraatlerin varlığını kabul etmekle birlikte mütevâtirliğinin söz konusu olamayacağını ileri sürmektedir. Genel kabul, kıraat farklılıklarının kurrânın içtihadına dayandığı ve haber-i vâhid ile nakledildiği yönündedir. Söz konusu kanaate göre vahiy döneminden zamanımıza kadar kıraatlerin değil Kur'ân-ı Kerîm'in tevâtürü gerçekleşmiştir.⁴²

Konuyla ilgili görüşleri değerlendirmek için klasik ve son dönem Şîî âlimlerin kıraate yönelik bakış açılarının bilinmesi gereklidir. İmâmiyye Şîası'nın müfessirlerine kaynaklık eden Tûsî ve Tabersî ile son dönem âlimlerinden Hûi ve Hâdî Ma'rîfet'in kıraat farklılıklarına yaklaşımlarının

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Dimyâtî, *İthâf*, (muḥakkik in girişi) 1/11.

³⁵ Ebü Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an me'âni'l-kurâat*, thk Abdülfettâh İsmail Şelebî (Kahire: Dâru Nahdât, ts.), 52; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şu'ayb el-'Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü'r-Resalah, 2008), 160.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Süyûtî, *el-İtkân*, 163.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Süyûtî, *el-İtkân*, 163; Şaban Muhammed İsmail, *el-Medhâl ilâ ilmi'l-kurâat* (Mekke: Mektebe Sâlim, (2003), 50-51; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1977), 255.

³⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 166; Zürkânî, *Menâhil*, 1/346; Sâlih, *Mebâhis*, 256.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, 15.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁴¹ Ebü Abdullah b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Mektebe Dâru't-Turâs, ts.), 1/318-319; Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Yıldız, *İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları*, 103.

⁴² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/102-103; Karadağ, "Modern Dönemde Şîa'nın Kur'an Tasavvuru: Ebü'l-Kâsim el-Hûî (ö. 1992) Örneği", 175.

Şîf bakış açısını yansıttığı düşünülmektedir. Bu sebeple Şîa'nın kıraat yaklaşımını belirlemek için bahsi geçen müelliflerin konuya yönelik görüşleri incelenecektir.

Şîa'nın kıraate bakışı, genel manada Muhammed el-Bâkır'dan (ö. 114/733) nakledilen "Kur'an tektir ve tek olan mabuddan indirilmiştir. Kıraat ihtilafları, râvîlerden kaynaklanmaktadır." anlayışı doğrultusunda şekillenmiştir.⁴³ Buna göre Ehl-i sünnet'in benimsediği kıraatlerin tevâtürü konusu, Şîa tarafından kabul görmemiştir. Ancak Ehl-i sünnet'in kıraat anlayışına benzer görüşler ifade eden Şîf âlimler de olmuştur. Örneğin, Şehîd-i Sâni olarak anılan Zeynüddîn b. Ali el-Cübaî el-Âmilî (ö. 966/1558), yedi kıraatin tamamının Allah (c.c.) katından geldiğini ve bunların ümmete kolaylık olması için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kalbine ilkâ edildiğini kaydetmiştir. Ancak Hâdî Ma'rifet tarafından bu görüş şâz olarak değerlendirilmiştir. Müellif, yaptığı açıklamalarda bahsi geçen âlimin görüşünü daha sonra değiştirdiğini ve kıraatlerin mütevâtir olmadığı fikrini benimsediğini belirtmiştir.⁴⁴ Böylece Cübaî'nin kıraat farklılıklarına yönelik yaklaşımı, Şîa nezdinde kabul görmeyen bir anlayış olarak kalmıştır.⁴⁵

Klasik dönem Şîf kıraat anlayışı, Ehl-i beyt imamları tarafından mensuplarına hitaben; "Müslümanlar arasında yaygın olan kıraatleri okuyun." tavsiyesi doğrultusunda yön bulmuştur. Bu anlayışa göre tek bir kıraat değil de yaşanan asırda şöhret bulmuş kıraatler okunmalıdır.⁴⁶ Tûsî ve Tabersî de aynı çizgide hareket ederek eserlerinin mukaddime bölümünde kıraatlere yaklaşım konusunda benzer şekilde açıklama yapmışlardır. Buna göre Ehl-i beyt imamları kurrâ arasında yaygın olan kıraatlerin okunması hususuna cevaz vermiştir. Yine aktarılan bilgilere göre okuyuşun tek bir kıraatle yapılmasının ve o kıraatin övülmesinin hoş karşılanmadığı, aksine kurrâ nezdinde geçerli olanlarla okunmasının câiz olduğu kaydedilmiştir.⁴⁷ Bu beyanların yanında Tabersî, Hafs'ın Âsım'dan aldığı rivayeti sayı, isnat ve sıhhat açısından en makbul kıraat olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Âsım'ın kıraat zincirinde Hz. Ali'nin bulunmasının, onu itimat edilen bir kıraat derecesine yükselttiğini belirtmiştir.⁴⁸ Bu durumda, tüm zamanlarda yaygın olan kıraatin Âsım'ın Hafs'a okuttuğu rivayet olduğunu belirtirken Tabersî'nin tek kıraate meylettiği anlaşılmaktadır.

Son dönem İmâmiyye Şîası'nda da benzer bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Hâdî Ma'rifet, başlangıçtan itibaren Müslümanlar arasında tevâtüren yayılan kıraatin Âsım'ın Hafs'a okuttuğu rivayet olduğunu belirtmektedir. Yine bu kıraatin Hz. Ali'den alınmış olmasının yaygınlık ve güven açısından önemini ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Hâdî Ma'rifet'e göre Hafs'ın rivayeti, Şîf bir kıraattir. Hafs, imam Sâdık'ın yârenleri arasında yer almakta ve Âsım da Kûfe'nin önde gelen Şîf kıraat âlimlerindedir. O, kıraatini Hz. Ali'nin yakınları arasında bulunan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den (ö. 73/692), o da Hz. Ali'den almıştır. Hz. Ali'den naklolunan bu rivayet Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kıraatidir. Söz konusu anlayışa göre İmâmiyye Şîası, makbul

⁴³ Muhammed Hâdî Ma'rifet, *et-Temhid fî ulûmî'l-Kur'ân* (Kum: Müesseses Neşru'l-İslâmî, ts.), 2/57.

⁴⁴ Ma'rifet, *et-Temhid*, 2/57.

⁴⁵ Mustafa Öztürk, "İmâmiyye Şîası'nın Kıraat ve 'Ahruf-i Seb'a' Anlayışı", *Marife* 3 (Kış 2008), 126.

⁴⁶ Alî Müsevî ed-Dârâbî, *Nüsûs fî ulûmî'l-Kur'ân* (Meşhed: Bühûsu'l-İslâmî, 2011), 9/18.

⁴⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habib Âmilî (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/7; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/10; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Yıldız, *İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları*, 109-110.

⁴⁸ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/8.

olan, kurrâ arasında yaygın olan kıraatleri okumakta serbest görülmektedir. Ancak bu, Hafs'ın Âsım'dan rivayet ettiği ve başlangıçtan günümüze kadar yaygın olarak gelen tek kıraattir.⁴⁹ Ayrıca Hâdî Ma'rifet, mütevâtîr olarak görmemek kaydıyla kıraat farklılıklarının, ümmete kolaylık sağlaması yönüyle kabul edilebileceğini düşünmektedir.⁵⁰

Hûî de benzer kanaati taşıyan açıklamalarda bulunarak tek kıraat yaklaşımını benimsediğini ortaya koymaktadır. Ona göre tevâtürlük, Kur'an için geçerli olup kıraatlerin mütevâtîrliği söz konusu değildir.⁵¹ Kur'an'daki kelimeler üzerinde kıraatler sebebiyle oluşan farklılık, o lafızların aslî yapısına yönelik olan İttifakı yok saymaz. Kârîlerden bize nakledilenler ise onların okuyuş şekilleridir. Yedi veya on kıraat imamının tarihte hiç yaşamadıkları varsayılsa bile Kur'an metninin tevâtürü yine sabit olan bir gerçektir.⁵² Hûî'nin kıraat anlayışı Şîî ulemânın genelinin görüşünde olduğu gibi yedi kıraatin tevâtürünü reddetmek üzerine kurulmuştur. Ona göre Ehl-i sünnet'in mütevâtîr kabul ettiği kıraatler âhâd yolla nakledilmiş olup kurrânın bir kısmının güvenilirliği bile sabit değildir. Ayrıca her kârînin kendi kıraatinin sıhhati hususunda delil getirmesi o kıraatin içtihadî olduğunu göstermektedir.⁵³ Bu gibi açıklamalarıyla Hûî'nin, benimsediği tek kıraat anlayışını delillendirme yönünde tavır sergilediği anlaşılmaktadır.⁵⁴

Sonuç olarak Şîa'nın, kıraatlerin tevâtürünü kabul etme anlayışının Ehl-i beyt imamlarından nakledilen bilgiler doğrultusunda yön bulduğu görülmektedir. Mezhebin kanaatine göre genel anlamda okunan, namazlarda tilâvet edilerek yaygınlaşan kıraatler, imamlar nezdinde reddedilmemiştir. Bu nedenle imamların okuduğu kıraatler, Kur'an sayılmış ve onlarla namazın edâ edilebileceği görüşü hâkim olmuştur. Ayrıca söz konusu esasları haiz olan kıraatlerin de on veya yedi ile sınırlandırılmasına gerek olmadığı anlayışı benimsenmiştir.⁵⁵ Tüm bunlarla birlikte İmâmiyye Şîası, ilk dönemden itibaren sadece Hafs rivayetinin mütevâtîr olduğu görüşü üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşıma göre İmam Âsım'ın dışında yer alan kıraatler onları rivayet edenlerin içtihadını yansıtmaktadır.⁵⁶ Hafs rivayetini mütevâtîr saymalarının sebebi ilk dönemden günümüze dek İmâmiyye tarafından bu kıraatin benimsenmiş olmasıdır. Ehl-i beyt imamlarının "İnsanların nezdinde şöret kazanmış okuyuşu siz de alın." şeklindeki açıklamaları da bahsi geçen kanaati güçlendirmektedir.⁵⁷

3. el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân'da Kıraat

Tabâtabâî'nin kaleme aldığı tefsir, onun kıraat alanındaki bakış açısını yansıtır mahiyettedir. *el-Mîzân*'da yararlanılan kıraat farklılıklarının ele alınış amacını anlamak için bahsi geçen tefsir hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu nedenle ilgili başlık altında önce *el-Mîzân* kısaca tanıtılacak, akabinde Tabâtabâî'nin yer verdiği kıraatlere yönelik eserinde uyguladığı metot hakkında bilgi verilecektir.

⁴⁹ Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/253; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Yıldız, *İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları*, 111-112.

⁵⁰ Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/58-59.

⁵¹ Ebü'l-Kâsım Ali b. Ekber el-Hûî, *el-Beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (b.y.: Envârul-Hüdâ, 1981), 158.

⁵² Hûî, *el-Beyân*, 158.

⁵³ Hûî, *el-Beyân*, 151.

⁵⁴ Hûî, *el-Beyân*, 151-152.

⁵⁵ Karadağ, "Modern Dönemde Şîa'nın Kur'an Tasavvuru: Ebü'l-Kâsım el-Hûî (ö. 1992) Örneği", 177.

⁵⁶ Yıldız, "İmâmiyye Şîası'nın Kıraatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği", 54.

⁵⁷ Yıldız, "İmâmiyye Şîası'nın Kıraatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği", 59-60.

Tabâtabâî, *el-Mizân*'ı 1956 yılında Kum şehrinde verdiği tefsir derslerindeki notlarını esas olarak yazmaya başlamış ve 1972'de yirmi cilt olarak tamamlamıştır.⁵⁸ Çok yönlü bir tefsir vasfıyla öne çıkan çalışmada Sünnî veya Şîî oluşuna bakılmaksızın pek çok müfessirin görüşlerine yer verilmiştir. Müellif, eserde sözü edilen görüşleri tartışmış ve bunlar arasında uygun gördüklerini nakletmiştir. Tabâtabâî, bu sebeple çalışmasına “Fikirleri belirli ölçüler içinde ele alan tefsir” anlamına gelen *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* ismini koymayı tercih ettiğini kaydetmiştir.⁵⁹

Tabâtabâî'nin *el-Mizân* şeklinde şöhret bulan eseri, XX. yüzyıl itibarıyla Şîa'nın en önemli tefsirleri arasında yer almıştır. Bahsi geçen eserde, itikadî, ahlâkî, dinî konularla birlikte müspet ilimler, felsefî açılımlar ve sosyolojik meseleler, ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Müellif, *el-Mizân*'ın her cildinin başında, çalışmasının Kur'an'ı, Kur'an ve sünnet ile açıklayan bir eser olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ilmî, edebî, felsefî, tarihî ve sosyolojik tahlilleri ihtiva eden rivayete dayalı bir tefsir özelliği taşıdığını belirtmiştir. Bu yöntemi eserine yansıtan müfessir, öncelikle âyetle ilgili klasik değerlendirmeler yapmış, daha sonra “Beyân” adıyla açtığı başlık kapsamında ilmî-felsefî-içtimâî açıklamalarda bulunmuştur.

Tabâtabâî, parçacı bir anlayış ve mezhebî bakış açısıyla ele alınan tefsirleri eleştirmesine rağmen *el-Mizân*'da Şîî yorumlardan uzak durmamıştır. Müellifin, eserinde ana kaynak olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanında Ehl-i beyt imamlarının görüşlerine yer vermesi, itikadî ve ahkâmla ilgili meseleleri İmâmîyye'nin anlayışına göre açıklaması, bazı yerlerde bâtinî tevillere girmesi, *el-Mizân*'a Şîa esaslarını yansıtan bir tefsir görünümü kazandırmıştır.⁶⁰ Ancak bahsi geçen eserde Sünnî kaynaklardan yararlanılmakla birlikte onların arasından Ehl-i beyt imamlarının görüşlerini destekleyen bilgiler tercih edilmiştir.⁶¹ Ayrıca müfessir, kendilerinden gelen rivayetlerde var olduğunu iddia ettiği ihtilaflar sebebiyle sahabe ve tâbînden nakledilen haberlere itibar etmemiştir. Bu nedenle Kur'an'ı doğru biçimde açıklayanların Ehl-i beyt imamları olduğunu belirterek *el-Mizân*'da onlardan gelen nakillere ağırlık vermiştir.⁶² Bu durum, *el-Mizân*'ın çok da objektif bir tefsir olmadığı değerlendirilmesini ortaya koymuştur.

el-Mizân'da ele alınan kıraatler dikkat çekici bir mahiyet arz etmektedir. Söz konusu tefsirde Hafs rivayeti esas alınmakla birlikte, kıraat-i aşerenin vecihlerinden de yararlanılmaktadır. Eserde bazen kıraatlerin adı zikredilmeksizin “Bir yerde de şu şekilde okunmaktadır.” biçiminde genel ifade kullanılmaktadır. Müellif, böyle durumlarda kıraat vecihlerini, manaya etkisi açısından değerlendirmektedir.⁶³ Bazen “meşhur olan iki kıraatin birine göre” şeklinde açıklamalar yapılmakta, ama neyin kastedildiği tam olarak belirtilmemektedir.⁶⁴ Yine isim zikredilmeksizin “Bazıları şöyle okumuştur.” ifadesi kullanılarak bahsedilen kıraate göre oluşan anlam zenginliğine vurgu yapılmaktadır.⁶⁵ Bunlarla birlikte *el-Mizân*'da Ehl-i sünnet'in sahih

⁵⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 20/461.

⁵⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/3.

⁶⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 2/19-24; Sakıb Yıldız, “Şîa'nın Kur'an-ı Kerim ve Tefsiri Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 59-65.

⁶¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/153-154; 2/108-111; 4/196-316; 7/ 226-230; 3/101.

⁶² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/16-17.

⁶³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/162.

⁶⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/379.

⁶⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/381, 5/42.

şartlarını taşımadığı halde Ehl-i beyt imamlarının da tercihlerine yer verilmekte⁶⁶ bazen de açıklama yapılmaksızın şâz kıraatler delil olarak kullanılmaktadır.⁶⁷ Bu durum, müellifin sahih-şâz ayırt etmeksizin Hafs dışındaki kıraatleri eşit durumda gördüğü ve mensup olduğu mezhebin esasları doğrultusunda tercihte bulunduğu görüşünü desteklemektedir.

el-Mîzân'da özellikle ahkâmla ilgili konularda kıraat vecihlerinden istifade edilmesinin, mezhebî bakış açısını yansıtır mahiyette olduğu görülmektedir. Eserin incelenmesi neticesinde kıraat ihtilaflarının çok fazla dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen benimsediği düşünceyi desteklemesi durumunda müfessir, kıraat vecihlerini delil olarak kullanmaktadır.⁶⁸ Ancak görüşünden farklı bir anlam oluşan durumlarda kıraatlere itibar edilmemesi gerektiğini kaydetmektedir.⁶⁹ Örneğin Mâide sûresi 5/6'da yer alan abdest âyetinde “أَرْجُلُكُمْ” şeklindeki Hafs rivayetine karşılık “أَرْجُلِكُمْ” biçimindeki kıraati tercih etmektedir. Bu durum Ca'feriyye'nin fikhî görüşüne uygun olacak şekilde abdest alırken ayakların mesh edilmesi esasını yansıtmaktadır.⁷⁰ Tabâtabâî, Mâide sûresi 5/6. âyette yer alan “أَرْجُلِكُمْ” kelimesindeki kesralı okuyuşla ilgili kıraatlerin olduğunu⁷¹ belirtmekte ve tercihini Hafs rivayetinin dışındaki bu kıraat yönünde kullanmaktadır.⁷² Müellifin söz konusu âyetle ilgili ayrıntılı yorumlarına “Fikhî Görüşlere Etkisi Açısından *el-Mîzân*'ın Kıraatlere Yaklaşımı” başlığında yer verilecektir.

Kur'an dilinin Arapça olmasına istinaden Tabâtabâî, kıraatleri ağırlıklı olarak sarf ve nahiv kuralları ekseninde değerlendirmiştir. Aşağıdaki başlıklarda müfessirin yaklaşımını tespit etmek için *el-Mîzân*'da kıraatlerin kullanıldığı hususlar ikişer örnek eşliğinde incelenmiştir.

3.1. Sahih Kıraati Tercih Etmesi

el-Mîzân'daki kıraatler çoğunlukla mütevâtir ismi kullanılmaksızın incelenmekte, sahih, meşhur veya tilâveti doğrudan mütevâtir olarak kabul edilen kurrânın ismi zikredilerek işlenmektedir. Böylece müfessir, *el-Mîzân*'da terkip olarak yedi kıraat kavramına ve kurrânın ismine çeşitli nedenlerle değinmektedir. Bu bakımdan ilgili başlık altında Tabâtabâî'nin kıraat-i seb'a kanalıyla yaptığı nakiller sahih kıraat olarak değerlendirilmektedir.

En'âm Sûresi 6/74. Âyet

“وَأَذَّ قَالَ ابْنُ هَيْمٍ لِأَبِيهِ أَرْزَرَ أَنْتَجَدُ أَصْنَامًا إِلَهَةً أَبِي أَرْزَرَ وَقَوْمِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ”

“İbrahim, “Sen putlara mı tapıyorsun? Doğrusu seni ve kavmini doğruluktan sapmış olarak görüyorum.” diye babası Âzer'e seslenmişti.”

Tabâtabâî, yukarıdaki âyeti tefsir ettiği bölümde kıraatlere yer vermektedir. Müfessir, söz konusu âyette Hz. İbrahim'in babasının ismi olarak zikredilen “أَرْزَرَ” kelimesinin yedi kıraatte de aynı şekilde okunduğunu belirtmektedir. Müellif, böyle bir telaffuzun aynı âyette bulunan “لِأَبِيهِ”

⁶⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 9/14 ve 52.

⁶⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 7/167, 11/152.

⁶⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/162, 3/107.

⁶⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/58-59.

⁷⁰ Sakıb Yıldız, “Şia'nın Kur'an-ı Kerim ve Tefsiri Hakkındaki Görüşleri”, 55.

⁷¹ Âyetin okuyuşuyla ilgili Mâide sûresi 5/6'da yer alan “أَرْجُلِكُمْ” şeklindeki telaffuz kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Âmir, Kisâî, Ya'kûb ve Hafs tarafından okunmuştur. Bunların dışında kalan kâriiler “أَرْجُلِكُمْ” kıraatini tercih etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254.

⁷² Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5/226-227.

ibaresinin atf-ı beyânı veya bedeli olduğunu kaydetmektedir. Bahsi geçen kelimenin bazı kıraatlerde “أَزْرُ” şeklinde merfû telaffuz edilerek münâdâ manasında kullanıldığını ifade etmektedir. Kıraat imamı Hamza'nın (ö. 156/773) bu kelimeyi, nidâ edatı düşmüş olan bir münâdâ olduğu için böyle okuduğunu belirtmektedir.⁷³ Ayrıca Tabâtabâî, bazı kıraatlerde “أَزْرُ” şeklinde bir okuyuşun yer aldığını, baştaki hemzelerden ilkinin istifhâm edatı kabul edildiğini zikretmektedir. Bahsi geçen kelimenin bu şekilde okunması hâlinde mananın; “İbrahim, babasına, sen güçlenmek ve kuvvet sahibi olmak için mi putlara tapıyorsun? dedi.” biçimine dönüştüğünü belirtmektedir. Daha sonra müfessir, ilk kıraatin meşhur, diğerinin ise şâz olduğunu⁷⁴ ve bu kelimenin anlamıyla ilgili görüş ayrılıklarının bulunduğunu kaydetmektedir. Müfessire göre “أَزْرُ” kelimesi üzerindeki kıraat farklılığının sebebi, bu ibarenin Hz. İbrahim'in babasının ismine veya “güç” anlamındaki bir övgü ya da “yergi” manasındaki lakaba işaret etmesi konusunda görüş ayrılıklarının bulunmasıdır. Tabâtabâî, Hz. İbrahim'in babasının adının Tevrat'ta “Târah” olarak yer alması sebebiyle söz konusu ihtilafların kaynağının tarihî yönden de desteklendiğini belirtmektedir.⁷⁵ Bu açıklamalarıyla müfessir, sahih kıraati tercih ettiğini kaydederken, tarihsel verilerden faydalanmak suretiyle görüşünü hüccetlendirmektedir.

Enfâl Sûresi 8/1. Âyet

“يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ...”

“Sana ganimetlerden soruyorlar...”

el-Mizân'da konu, şâz-meşhur kıraatler bağlamında değerlendirilmektedir. Buna göre Tabâtabâî, meşhur kıraatte metindeki hâli ile “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ” olarak okunduğunu kaydetmektedir. Ancak Ehl-i beyt imamlarının ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) gibi âlimlerin bu ifadeyi “عَنْ” harf-i ceri olmaksızın “يَسْأَلُونَكَ الْأَنْفَالِ” biçiminde okuduklarını zikretmektedir.⁷⁶ Kıraat farklılıkları esas alınarak yapılacak ilk okuyuşa göre mana; “Sana ganimetler hakkında sorarlar.” şeklinde olmaktadır. Ancak “عَنْ” edatının yer almadığı diğer kıraate göre ise anlam; “Senden ganimet isterler.” biçimine dönüşmektedir. Tabâtabâî, aynı zamanda her iki kıraate yönelik nahvî değerlendirmelerde bulunduktan sonra “عَنْ” edatı ile birlikte okunması hâlinde “يَسْأَلُونَكَ” fiilinin geçişli kılındığını kaydetmekte ve âyetin akışıyla bağlantısını gözeterek meşhur kıraatle yapılan okuyuşun daha isabetli olacağını ifade etmektedir.⁷⁷

3.2. Şâz Kıraati Mana Açısından Zenginlik Olarak Kullanması

Sahi kabul edilen kıraatlerin Kur'an olduğu, namazda okunduğu ve tefsir ilminde kendisinden faydalandığı hususu bilinen bir durumdur. Şâz olarak değerlendirilen kıraatler ise taşıdıkları eksik şartlar sebebiyle Kur'an olarak kabul görmemektedir. Yine de sahabenin Resûlullah'tan (s.a.s.) naklettiği kıraatlerden olması hasebiyle tefsir ilminde kendilerinden

⁷³ Kastallânî, *Leṭâifü'l-işârât*, 5/2056.

⁷⁴ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedi'*, nşr. Bergstrasser (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, 1934), 44.

⁷⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 7/166-167.

⁷⁶ Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 54.

⁷⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 9/7.

istifade edilmesinde herhangi bir mahzur görülmemektedir.⁷⁸ *el-Mîzân*'da da böylesi kullanımlara rastlanmaktadır. Aşağıdaki âyetlerin tefsiri bu duruma örneklik teşkil etmektedir.

Yûsuf Sûresi 12/31. Âyet

“فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا...”

“(Züleyha) onların dedikodularından haberdar olduğunda, kendilerine (davetçi) gönderdi ve onlara, dayansınlar diye yastıklar hazırlattı...”

el-Mîzân'da “yaslanılacak şeyler” anlamıyla değerlendirilen “مُتَّكًا” kelimesinin “Üst düzey idarecilerin evlerinde misafirlerini ağırlamak için bulundurdıkları yastık benzeri bir eşya.” manasında kullanıldığı kaydedilmektedir. Tabâtabâî, aynı sözcüğün “limon cinsinden bir meyve” anlamına da geldiğini ve şâz kıraatlerde “مُتَّكًا” biçiminde okunan⁷⁹ kelimenin bir meyvenin adı olduğunu belirtmektedir.⁸⁰ Bu durumda mana; “(Züleyha) onların dedikodularından haberdar olduğunda, kendilerine (davetçi) gönderdi ve onlara yemeleri için turunçgillerden meyveler ve oturacak yerler hazırlattı...” şeklinde ortaya çıkmakta ve Kur'an metnine anlamsal zenginlik kazandırmaktadır. Böylesi bir yorumla müfessir, şâz kıraatle âyete farklı bir açıklama getirmektedir.

Ra'd Sûresi 13/31. Âyet

“..بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَقَلَّمُ يَأْتِيهِ الدِّينَ الْأَمْنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ...”

“...Fakat işlerin hepsi Allah'a aittir. Allah'ın dilemesi halinde insanları doğru yola ileteceğini, kâfirlere, Allah'ın vaadi geline dek yaptıklarına karşılık ya başlarına aniden bela geleceğini ya da onun evlerinin yakınına ineceğini iman edenler bilmediler mi?...”

Yukarıdaki âyetin tefsiriyle ilgili olarak *el-Mîzân*'da “أَقَلَّمُ يَأْتِيهِ” ibaresinin Hz. Ali tarafından “أَقَلَّمُ يَتَّبِعُ” (Onlar için açıkça ortaya çıkmadı mı?) şeklinde okunduğu belirtilmektedir. Bu durumda âyetin anlamı; “...Bütün işler Allah'a aittir. O'nun dilemesi hâlinde insanları doğru yola ileteceği bilgisi iman edenler için açıkça ortaya çıkmadı mı?” şeklinde olmaktadır. Aynı zamanda Tabâtabâî, bu kıraatin İbn Abbas (ö. 68/688) ve birçok Şîa imamı tarafından nakledildiğini belirttiikten sonra meşhur kıraatin, “أَقَلَّمُ يَأْتِيهِ” şeklinde okunduğunu kaydetmektedir.⁸¹

3.3. Tercih Ettiği Kıraati Belirtmesi

Fâtiha Sûresi 1/4. Âyet

“مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”

Yukarıdaki âyet *el-Mîzân*'da Fâtiha sûresinin 1/4. âyeti olarak yer almaktadır. Tabâtabâî, sûrelerin başında bulunan bismelenin o sûrenin ilk âyeti olduğu görüşünü benimsemektedir.⁸² Bu durumda Fâtiha sûresi 1/4'te “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” âyeti bulunmaktadır. *el-Mîzân*'da ilgili âyetin kıraat farklılığına yönelik birtakım açıklamalara yer verilmektedir. Müfessir, “مَالِكِ-مَلِك” ifadeleri için

⁷⁸ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 143.

⁷⁹ Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân*, 68.

⁸⁰ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/152.

⁸¹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/373.

⁸² Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/26.

“Bazıları “مَالِك” bazıları da “مَلِك” şeklinde okumuş; ancak çoğunluk “مَلِك” kıraatini tercih etmiştir.” şeklinde yaptığı kısa bir bilgilendirmeden sonra âyeti, Arap dilinin kuralları çerçevesinde tahlil etmektedir. Akabinde “مَالِك-مَلِك” ifadelerinin okunuşuyla alakalı açıklamalarda bulunduktan sonra her iki kıraatle ilgili kuvvetli delillerin ileri sürüldüğünü kaydetmektedir. Müfessir, Allah (c.c.) katında ikisinin de geçerli olduğunu beyan etmekle birlikte Arap dilinde “mülk” (ملك) kelimesinin “zaman” kavramıyla ilgisi sebebiyle “مَالِك يَوْمَ الْيَمِينِ” âyetindeki ibarenin “gün” sözcüğüne izafe edildiğini belirtmektedir. Aynı bağlamda o, Mü'min sûresindeki 40/16. âyetinin de delil olarak kullanılabileceğini zikretmektedir.⁸³ Bu anlamda Tabâtabâî'nin “مَلِك” kıraatini, “مَالِك” kıraatine tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda, Tabâtabâî'nin kıraat farklılıklarına yaklaşımının net olmadığı görülmektedir. Müfessir bazen Şîa'nın tek olarak kabul ettiği Âsım kıraatine bağlılık gösterirken bazen burada yaptığı gibi kıraat-i aşeredeki farklı bir okuyuşa meyletmektedir. Onun bu şekildeki bakış açısı mensubu bulunduğu mezhebin kıraatlere karşı yaklaşımına da aykırı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Tevbe Sûresi 9/17. Âyet

“ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْبُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ ... ”

“Müşriklerin, kâfirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah'ın meşitlerini imar etme görevi yoktur...”

el-Mizân'da âyette yer alan “مَسَاجِدَ اللَّهِ” terkinin Allah'a (c.c.) ibadet edilen tüm mekânlar anlamında olduğu; ancak âyetin akışına bakıldığında aslında Mescid-i Harâm'ın kastedildiği belirtilmiştir. Tabâtabâî, kimliğini zikretmeden bazı kıraatlerde aynı terkinin “مَسْجِدَ اللَّهِ” şeklinde tekil okunmasının kendi görüşünü desteklediğini beyan etmiştir.⁸⁴ Örnek âyetin açıklamasında görüldüğü üzere müfessir, kendi düşüncesini doğrulamak için kıraat farklılıklarına başvururken kimden geldiğini önemsememektedir. Bu da Tabâtabâî'nin kıraat ihtiyarları arasından kendi bakış açısını yansıtanları önceliğini göstermesi açısından dikkat çeken bir durumdur.

3.4. Kıraatler Sebebiyle Oluşan Anlam Farklılığına Temas Etmesi

Bakara Sûresi 2/106. Âyet

“ مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِمَّا أَوْ مِثْلَهَا ... ”

“Biz bir âyetten herhangi bir şeyi nesheder ya da unutturursak ondan daha iyisini veya onun benzeri şeyi getiririz...”

el-Mizân'da kurrânın ismi zikredilmeksizin “نُنسِهَا” kelimesinin “نُنسَهَا” olarak da tilâvet edildiği kaydedilmekte ve kıraatin, âyetin anlamında meydana getirdiği farklılığa dikkat çekilmektedir. Tabâtabâî, bu şekilde tercih edilen okuyuşa göre âyetin manasının; “Biz bir âyeti gidererek neshedersek veya onun hükmünü geciktirmek suretiyle ertelersek...” şeklinde olacağını belirtmektedir. Müfessire göre bu durumda âyetin hükmünde gerçekleşen erteleme, herhangi bir noksanlığa değil de maslahata uygun bir oluşuma işaret etmektedir. Bakara 2/106. âyetteki

⁸³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/25.

⁸⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 9/206.

“Ondan daha hayırlısı veya benzeri” ibaresi ise aynı bağlamda yeni durumun eskisine göre olan kemâline veya hükmün muhataba fayda sağlamasına yönelik delil teşkil etmektedir.⁸⁵

Bakara Sûresi 2/214. Âyet

“...وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ...”

“... Elçi ve beraberindeki müminler, sonunda o kadar derinden sarsıldılar ki “Allah'ın inayeti ne zaman gelecek?” demişlerdi...”

el-Mîzân'da yukarıdaki âyette geçen “يَقُولُ” kelimesi üzerinde gerçekleşen kıraat farklılığı ile alakalı değerlendirmelere değinilmektedir. Eserde “يَقُولُ” kelimesinin mensûb şekilde telaffuz edilmesi hâlinde bir önceki cümlenin gayesi olabileceği dile getirilmektedir. Tabâtabâî, ismini zikretmeden bir kıraatte “يَقُولُ” şeklinde merfû olarak okunduğunu belirtmektedir. Müellif, bu durumda cümlenin geçmişteki bir hâdiseyi zikreder şekilde bilinen (dili) geçmiş zamana göre anlam kazandığını kaydetmektedir. Müfessir, her iki kıraate göre oluşan manayı uygun bulmakla beraber âyetin akışı gereği ikinci okuyuşun daha doğru olduğunu belirterek kıraatler sebebiyle oluşan anlam farklılıklarına dikkat çekmektedir.⁸⁶ Her iki âyet örneğinde Tabâtabâî'nin bazı kıraatlere yaklaşımının mana açısından zenginlik yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. Fikhî Görüşlere Etkisi Açısından Kıraatlere Yaklaşımı

İslâmî ilimlerin esas kaynağı olması sebebiyle bu dine inananların dünya hayatı ile ilgili faaliyetlerinin düzenlenmesinde önemli görevler üstlenen fıkıh ilmi, kaynak açısından ilk önce Kur'ân-ı Kerîm'e başvurmaktadır. Bu doğrultuda Kur'an kelimelerinin farklı okuma biçimleri olan kıraatler de fikhî hükümlerin hüccetlendirilmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bundan dolayı müfessirler eserlerinde kıraat ihtilaflarından faydalanabilmektedir. Tabâtabâî de tefsirinde pek çok fikhî hükmün istinbâtında kıraatlerden istifade etmektedir. Müt'a nikâhı ve abdest esnasında ayakların durumu konusu bunlar arasında en dikkat çekenleridir.

Bilindiği üzere Ehl-i sünnet ile Şîa arasında müt'a nikâhının meşruiyeti ve abdest alırken ayakların yıkanması veya mesh edilmesi konularında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Şîî âlimler, Nîsâ sûresinin 4/24. âyetinin müt'a nikâhına işaret ettiğini savunurken Ehl-i sünnet ulemâsı bunun normal evlilik hükümleri ile ilgili olduğunu belirtmektedir.⁸⁷ Sünnî âlimlerin geneli, Mâide sûresinin 5/6. âyetine göre abdest esnasında ayakları yıkamanın; İmâmîyye Şîası ise mesh etmenin farz olduğu anlayışını kabul etmektedir.⁸⁸ Şîa'nın benimsediği yaklaşımın temeli, büyük ölçüde Tûsî ve Tabersî'nin görüşlerine dayanmaktadır. O yüzden konu, Sünnî-Şîî âlimler nezdinde ele alınırken bahsi geçen hususlarla ilgili mezhebî tartışmalarda Şîa'nın görüşleri zikri geçen müellifler bağlamında incelenmektedir. Çalışmanın bu başlığında Tabâtabâî'nin önce müt'a nikâhına yönelik açıklamaları, akabinde de abdestle ilgili değerlendirmeleri, kıraat farklılıkları ekseninde ele alınmaktadır. Müellifin aşağıdaki âyete getirdiği bakış açısından müt'a nikâhı ile ilgili hükümlerde, kıraat farklılıklarından ne yönde faydalandığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

⁸⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/251.

⁸⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 2/162

⁸⁷ Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 10/50.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 11/164.

Nîsâ Sûresi 4/24. Âyet

”وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُجْلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً...“

“Sağ ellerinizdekiler hariç, başkalarıyla evli kadınlar Allah'ın bir yazgısı olarak size haram kılınmıştır. Namuslu kalmak ve zinadan uzak durmak üzere onları mallarınızla istemeniz helaldir. Kendilerinden istifade etmenize karşılık, kararlaştırılan mehirlerini onlara verin!...”

Müt'a nikâhı, erkeğin vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre için gerçekleştirilen geçici evlilik olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ Ehl-i sünnet ve Şî'î âlimler, yukarıdaki âyeti ağırlıklı olarak mensup oldukları mezhebin anlayışı ekseninde yorumlamaktadır. Konuya birkaç örnek eşliğinde aşağıdaki şekilde açıklık getirilmesi mümkün görülmektedir.

Sünnî müfessirlerden Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), bahsi geçen âyetin müt'a nikâhının vahyin ilk zamanlarındaki meşru durumuna işaret ettiğini belirtmektedir. Müfessir, o dönemlerde hükmün mübâh kılındığına, sonrasında ise neshedildiğine dikkat çekmektedir.⁹⁰ Şî'a'nın önde gelen âlimlerinden Tûsî ve Tabersî ise nesih iddiasını kesin bir dille reddetmektedir. Bahsi geçen müellifler, nesihle ilgili rivayetlerin haber-i vâhid türünden olduğunu ve çelişkili bilgiler içerdiğini belirterek müt'a nikâhının geçerliliğini ispat etme gayretinde bulunmaktadırlar.⁹¹

Ebü'l Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), konuyu nesih anlayışından bağımsız ele alarak âyetin müt'a nikâhı ile ilgisi olmadığını kaydetmektedir. Müfessir, konuya yönelik kıraat ihtilaflarına değinmezken; bu âyetin evlilik ve mehirle alakalı hükümler içerdiğini belirtmektedir. Medârik'teki bilgilere göre “أُجْرٌ” kelimesini Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809) hâric Kûfeliler “حَرَمَتْ” fiili üzerine atfederek okumuşlardır. “أَنْ تَبْتَغُوا” ibaresinin mefûlün leh olması sebebiyle âyet, “Bunların dışındakileri, zina etmemek ve namuslu kalmaları şartıyla mallarınızla almanız size helal sayılmıştır.” şeklinde anamlandırılmaktadır. Böylece Nesefî, âyetin, mehir için delil teşkil ettiğini belirtmiş olmaktadır.⁹²

Tabātabâî, Tûsî ve Tabersî'nin⁹³ yolunu izleyerek tefsirinde âyeti, müt'a nikâhının geçerliliği bağlamında ele almaktadır. Müfessir, konuyla ilgili kıraat farklılıkları, sünnet ve aklî deliller gibi alanlardan yararlanarak savunduğu inancı temellendirmeye çalışmaktadır.⁹⁴ Müellif, İbn Abbas kanalıyla nakledilen bir rivayeti esas alarak söz konusu âyetin müt'a nikâhının meşruiyetine işaret ettiğini ileri sürmektedir. Rivayete göre İbn Abbas'a “فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً” / “Onlardan yararlanmanıza karşılık, ücretlerini bir farz olarak verin.” âyeti okunmuştur. Bunun üzerine kendisi kıraati “فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً” / “Ne zaman

⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/165 Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/50; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 10/50.

⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 10/50-51.

⁹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/165-166; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/50; bk. Yıldız, “İmâmîyye Şî'ası'nda Kıraatlerin Mezhebî Sâiklerle Kullanılması ve Yorumlanması: Tûsî-Tabersî Örneği”, *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (Mart 2020), 46-47.

⁹² Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 2014), 1/322.

⁹³ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/165-166; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/50.

⁹⁴ Tabātabâî, *el-Mizân*, 4/298-319.

onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptıysa ücretlerini bir farz olarak verin.” şeklinde düzelterek tilâvet etmiş ve âyetin bu şekilde indirildiğini ileri sürmüştür.⁹⁵

Tabâtabâî, *Dürrü'l-mensûr*'da söz konusu âyetin Übey b. Kâ'b (ö. 33/654) tarafından “أَلِي أَجَلٍ” ibaresi ilâve edilerek aynı biçimde tilâvet edildiğini kaydetmiştir. *Dürrü'l-mensûr*'da Nisâ sûresinin 4/24. âyeti tefsir edilirken Tabâtabâî'nin sözünü ettiği rivayete Süyûtî (ö. 911/1505) de yer vermektedir. Ancak eserdeki bilgiler Tabâtabâî'nin iddialarıyla örtüşmemektedir. Söz konusu tefsire göre; İbn Abbas'tan aktarılan rivayet ekseninde İslâm'ın ilk dönemlerinde kadınlarla müt'a yapılıyor, bu âyet de “فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى” şeklinde okunuyordu. Ancak kendileriyle evlenilmesinin yasak olduğu kadınların sıralandığı Nisâ sûresinin 4/23. âyeti nâzil olduğunda müt'a nikâhı haram kılınmıştır. Aynı yerde Süyûtî, konuyla ilgili farklı nakillere yer vermekle birlikte Tabâtabâî'nin sözünü ettiği rivayeti de aktarmaktadır. Tabâtabâî, *Dürrü'l-mensûr*'da yer alan İbn Abbas'ın bu minvaldeki sözlerine karşı Hz. Ali'nin ona “Sen ne dediğini bilmiyorsun. Çünkü Allah Resûlü müt'a nikâhını yasakladı.” şeklindeki rivâyetinden hiç bahsetmemektedir.⁹⁶ Bu durum, müfessirin konuyla ilgili rivayetleri naklederken mezhebî kabullerin etkisi altında olduğunu gösteren başka bir örneğe işaret etmektedir.

Tabâtabâî, müt'a nikâhının geçerliliğine dair İbn Abbas ve Übey b. Kâ'b gibi sahâbîlerin şâz kabul edilen kıraatlerinden faydalanılması hususundaki muhtemel eleştirilere karşı savunma geliştirmiştir. Müfessire göre söz konusu sahabeyle ait böyle bir okuyuş var olmakla beraber müt'a nikâhının geçerliliği için şâz kıraatler delil olarak kabul edilmemektedir. Bunlar Ehl-i beyt imamlarından nakledilse bile durum değişmemektedir. Şiîlerin bu tür kıraatlerden yararlanmaları, müt'a nikâhının farzîyetine dayanak teşkil etmek içindir. Tabâtabâî, böylece Şiîlere ait gibi gösterilen müt'a nikâhının aslında sahâbîler tarafından da kabul gördüğü anlayışına vurgu yapmaktadır. Yine sahabe ve tâbiînin önde gelen âlimlerinden birçok kişinin müt'a nikâhı konusunda Şiîlerle aynı görüşe sahip olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁷ Müfessir, bu şekildeki açıklamalarla Şa'nın meşru gördüğü müt'a nikâhının geçerliliği için şâz kıraatten delil getirmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarda Tabâtabâî'nin müt'a nikâhıyla ilgili olarak kıraat farklılıklarına yaklaşımı değerlendirilmiştir. Aşağıdaki âyet bağlamında abdestle alakalı hükümlerde kıraat farklılıklarından ne yönde faydalandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mâide Sûresi 5/6. Âyet

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ”

“Ey inananlar! Namaz için kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklere kadar olan ellerinizi yıkayın. Topuk kemiklerine kadar olan ayaklarınızı da. Başlarınızı ise mesh edin!”

Sünnî fukahâ ve müfessirlerin geneli Resûlullah'ın (s.a.s.) uygulamalarından yola çıkarak abdest esnasında ayakların yıkanması gerektiği hususunu benimsemektedirler.⁹⁸

⁹⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 4/327-334.

⁹⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 4/298.

⁹⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 4/307.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11/164.

Neseî, Mâide sûresi 5/6. âyetteki “زُجِّلَكُمْ” kelimesinde bulunan “Lâm” (ل) harfini İbn Âmir (ö. 118/736), Kisâî (ö. 118/736), Nâfi' (ö. 189/805) ve Haf's'ın mensûb şekilde okuduğunu belirtmektedir. Bu durumda âyetin manası, “Yüzlerinizi, dirseklere kadar olmak üzere ellerinizi ve ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın, başınıza mesh verin.” şeklinde olmaktadır. Müfessir, bunların dışında kalan kurrânın aynı kelimeyi “زُجِّلَكُمْ” şeklinde mecrûr olarak telaffuz ettiğini kaydetmektedir. Neseî, ayakların yıkanan organlar arasında yer almasından dolayı cer biçiminde okuyanların da su israfına engel olmak için âyeti bu şekilde tilâvet ettiklerine dikkat çekmektedir.⁹⁹

Ehl-i sünnet kaynaklarında ayakların mesh edilmesini ifade eden cer kıraatine yönelik açıklamalar da bulunmaktadır.¹⁰⁰ Buna göre mesh etmenin varlığı kabul edilmekle beraber bunun çıplak ayaklar üzerine değil mestler üzerine yapılmasının kast edildiği belirtilmektedir.¹⁰¹ Taberî'ye göre her ikisi de güzel olmakla birlikte cer kıraati, dil ve anlam bakımından daha muteberdir. O yüzden müellif, tercihini cer kıraati yönünde kullanmaktadır. Bunun uygulamasının da ayakların ovalanarak yıkanması ile mesh ve yıkama işleminin aynı anda yapılması şeklinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁰²

Tûsî, atıf kurallarına uygun olarak âyette ifade edilen meshin çıplak ayak üzerine yapılması gerektiğini kaydetmektedir. Müellife göre mest üzerine yapılacak meshe yönelik vârid olan rivayetler ve yıkama ile ilgili bilgiler, haber-i vâhid cinsinden olup onların Kur'an'ın zâhirine tercih edilmesi uygun değildir.¹⁰³ Tabersî de aynı bağlamda açıklamalarda bulunarak meshin çıplak ayak üzerine yapılması gerektiği görüşünü savunmaktadır.¹⁰⁴

Tabâtabâî, *el-Mizân*'da Mâide sûresinin 5/6. âyetini, Tûsî ve Tabersî'nin görüşleri paralelinde ele almakta ve mensup olduğu mezhebin görüşü olan “Abdest alırken ayakları mesh etme.” hükmüne uygun şekilde açıklamalar yapmaktadır. Tabâtabâî, âyette “زُجِّلَكُمْ” şeklinde mensûb olarak telaffuz edilen kelimenin atıf kurallarına aykırılığını beyan ederek Haf's rivayetine uygun olan okuyuşu reddetmektedir. Müellife göre aynı kelimenin Arap dili atıf kurallarına göre doğru telaffuzunun “زُجِّلَكُمْ” biçiminde mecrûr olması itibarıyla abdestte ayakların mesh edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Aynı kelimenin kurrâ tarafından mensûb şekilde kıraat edildiğini de belirten müellif, âyetteki “وَأَمْسُخُوا” fiilinin mefûl olması sebebiyle söz konusu kelimenin mahallen mensûb olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, atfa uygunluğun göz önünde bulundurulması hâlinde anlamın değişmediğini ileri sürerek böyle bir kıraatte de abdest esnasında ayakların mesh edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bir başka ifadeyle müellif, “زُجِّلَكُمْ” şeklinde telaffuz edilen nasb kıraatinin de ayaklara mesh edilmesi hükmünü ifade ettiğini ileri sürmektedir.¹⁰⁶

⁹⁹ Neseî, *Medârik*, 1/395-396.

¹⁰⁰ Süleyman Kılıç - Murat Akkuş, “Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi', Ebû Amr ve Âsım Kıraatlerinin İncelenmesi”, *İhya Uluşlararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2021), 74-76.

¹⁰¹ Râzî, *Meftâihu'l-ğayb*, 11/166; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 7/347.

¹⁰² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 8/199-200.

¹⁰³ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/454-457.

¹⁰⁴ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/235-238.

¹⁰⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5/226.

¹⁰⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5/226-227.

Görüldüğü üzere Tabâtabâî, Şîa'nın tek kıraat olarak benimsediği Hafs rivayetini mezhebinin fikhî hükmü doğrultusunda yorumlamak için farklı açıklamalara başvurmaktadır. Müfessir, Şîa'nın kabul ettiği kıraatle uyuşmamasına rağmen kendi mezhebî anlayışıyla uyumlu olması için söz konusu kelimenin mensûb veya mecrûr okunması hâlinde aynı anlamı ifade ettiğini ve abdest alırken ayakların mesh edilmesi gerektiğini iddia etmektedir.

Tabâtabâî, Mâide sûresi 5/6. âyetini “Abdest esnasında ayakların yıkanması” olarak değerlendiren Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşünü eleştirmektedir. Ona göre bu bağlamda bir anlamın metinden çıkarılması mümkün değildir. Hatta böylesi bir mana Allah'ın (c.c.) kelâmına aykırı bir durum arz etmektedir. Müellif, Ehl-i beyt imamlarının kıraatinin “رُكُوعٌ” biçiminde olduğunu, Ehl-i sünnet ulemâsının “Abdest esnasında ayakların yıkanması gerekmektedir.” şeklindeki hükmünü âyetten değil hadis ve sahabe kavillerinden istinbâd ettiklerini ileri sürmektedir.¹⁰⁷ Bu açıklamalarıyla o, Ehl-i sünnet âlimlerini âyeti kendi fikhî hükümlerine uyarlamakla suçlamaktadır. Hâlbuki Şîa'nın tek kıraat olarak Hafs rivayetini benimsemesine rağmen Tabâtabâî, söz konusu âyeti mensup olduğu mezhebin fikhî anlayışına uygun şekilde tefsir ederek kendisiyle çelişmektedir. Müellifin Ehl-i sünnet'in konuyla ilgili tercihini Hafs'ın ismini zikretmeksizin nasb kıraati biçiminde vermesi de aynı bağlamda dikkat çeken bir husustur.¹⁰⁸ Bu durum, Tabâtabâî'nin âyetleri mensup olduğu İmâmîyye Şîası'nın fikhî görüşünü yansıtabilecek şekilde yorumladığı yönündeki değerlendirmeyi haklı çıkarmaktadır.

3.6. Kıraatleri Dilbilimsel Açıdan Değerlendirilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in dili olması yönüyle Arapçanın, kıraat farklılıklarıyla doğrudan irtibatı bulunmaktadır. Bu çerçevede Kur'an'daki lafızlar, filolojinin lügat, sarf, nahiv gibi alanlarıyla açıklanmak suretiyle temellendirilmektedir. Meâni'l-Kur'ân ismiyle anılan bu ilim, dilbilimsel konuları ele alan tefsirlere de ad olmaktadır. Söz konusu ilim vesilesiyle Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasına yönelik cümle ve kelime tahlilleri yapılarak kapalı olan lafızlardan kastedilen manalar tespit edilebilmektedir.¹⁰⁹

Kıraatler üzerine yapılan dilbilimsel değerlendirmeler, sahih kıraat şartlarından olan “Arap diline uygunluk” bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda, kıraatlere yönelik olarak gelişen yanlış okumaların iyileştirilmesi için çeşitli çalışmalar ele alınmıştır. Bunlardan biri de kıraatlerin dilbilimsel olarak incelenmesidir.¹¹⁰

Kıraatlerin dilbilimsel açıdan incelendiği ilk çalışmanın Şîbeveyh'e (ö. 180/796) ait olduğu söylenebilir. Ayrıca Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Müberred (ö. 286/900) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi âlimler de alanla ilgili eserleriyle ön plana çıkmaktadır.¹¹¹ Tefsir ilminde bu eserlerden istifade edilmekte ve müfessirler, kıraat farklılıklarının bulunduğu kelimelere yönelik dilbilimsel verilerden hareketle çeşitli değerlendirmeler yapmaktadır. Tabâtabâî de kıraatleri dilbilimsel bakımdan değerlendirirken

¹⁰⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5/226-227.

¹⁰⁸ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5/226-227.

¹⁰⁹ İsmail Aydın, “Meâni'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/207.

¹¹⁰ Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 137-138.

¹¹¹ Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, 135.

zaman zaman bahsi geçen âlimlerin eserlerinden yararlanmaktadır. Aşağıda müellifin konuyla ilgili yaklaşımı ele alınmaktadır.

Mâide Sûresi 5/107. Âyet

“فَإِنْ عَزَّرَ عَلَىٰ أُمَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِنَّمَا فَآخِرَانِ يُؤْمَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولِيَانِ...”

“şâhitlerin günah işledikleri anlaşılırsa, haklarına tecavüz edilenlerden diğerlerinin yerine geçecek olan çok daha iyi iki şahıs onların yerini alır...”

Zeccâc, yukarıdaki âyetin i'râb açısından Kur'an'daki en zor hususlardan birini ihtivâ ettiğini belirterek dilbilimsel değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellife göre âyette yer alan “الْأُولِيَانِ” sözcüğü, “mirasta önceliği bulunan en yakın iki akrabaya” işaret etmektedir. Söz konusu kelime, “الْأَخْرَانِ” ibaresinden bedel veya onun sıfatı olarak merfû gelmiştir.¹¹² *el-Mizân*'da da bu durumla ilgili olarak Zeccâc'a atıf yapıldıktan sonra aşağıdaki şekilde açıklamalarda bulunulmuştur.

el-Mizân'da “اسْتَحَقَّ” fiilinin kıraat imamı Hafs tarafından âyetin metninde görüldüğü hâliyle ma'lûm sîga ile rivayet edilmesine rağmen aynı kelimeyi cumhurun meçhul kalıpla “اسْتَحَقَّ” biçiminde kıraat ettiği kaydedilmektedir. Bu durumda “الْأُولِيَانِ” kelimesinin sona geçen mübtedâ, “فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ” ibaresinden sonrasının öne geçen haber olduğu belirtilmek suretiyle kıraat farklılıklarına yönelik nahvî açıklamalar yapılmaktadır. Müellif, devamlı haberin vurgu ifade etmek için öne geçtiğini ve mananın “Eğer şâhitlerin günah işledikleri ortaya çıkarsa ölüye yakınlığı olan başka iki kişi şâhit olur. Artık bunlar daha önceki ilk iki şâhidin yerini alır.” şekline dönüştüğünü belirtmektedir. Aynı âyette yer alan “الْأُولِيَانِ” sözcüğünün Hamza, Ebû Bekir Şu'be, Halef (ö. 229/844) ve Ya'kûb (ö. 205/821) tarafından nakledilen bir rivayette, kıraat âlimi Âsım'ın aynı kelimeyi cemi kalıbında “وَالِيَيْنِ” şeklinde tilâvet ettiğini kaydetmektedir. Bu şekilde tilâvet edilen okuyuşa yönelik Tabâtabâî nahvî değerlendirme yaparak mananın “ölünün velileri” anlamına geleceğini ve söz konusu kelimenin “الَّذِينَ” edatının bedeli veya sıfatı konumunda bulunacağını ifade etmektedir.¹¹³ Yukarıdaki açıklamalarıyla müellif, kıraat vecihlerini dilbilimsel bağlamda ele alarak âyetin manasındaki kapalılığı gidermektedir.

Yûnus Sûresi 10/21. Âyet

“...إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُمُونَ مَا تُكْمُرُونَ”

“...Şüphesiz ki elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar.”

el-Mizân'da meşhur kıraate göre Yûnus sûresi 10/21. âyette yer alan “تَكْمُرُونَ” kelimesinin Kur'an metninde yazıldığı hâliyle okunduğu ifade edilmektedir. Tabâtabâî, bahsi geçen sözcükten önce “يَكْتُمُونَ” şeklindeki gâib şahıs kalıbında gelen fiilden sonra muhâtab kipine geçiş yapıldığını kaydetmektedir. Müellif, bu şekildeki kıraatin bir iltifat sanatı¹¹⁴ örneği olduğunu ve

¹¹² Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/216-217.

¹¹³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 6/196-197.

¹¹⁴ Lügate “yüzün etrafa çevrilmesi” manalarında kullanılan iltifât kavramı, Kur'an'daki belâgat sanatlarından biri olarak “Anlatım esnasında tekdüzelikten kurtulmak için âniden şahıs, mekân ve zaman açısından değişiklik yapmak.” manasında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de muhâtabın ilgisini çekmek için pek çok âyette bu tür geçişlere rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152.

muhatapın dikkatini canlı tutmak için böylesi bir anlatımın tercih edildiğini belirtmektedir.¹¹⁵ Müfessir, meşhur olmayan diğer bir kıraate göre aynı kelimenin “تَمَكُّرُونَ” biçiminde telaffuz edildiğini ve buna benzer durumların Kur'ân-ı Kerîm'deki dikkat çekme amacına yönelik geçişlerden olduğunu ifade etmektedir. Böylesi geçişlerin soyut anlamları somutlaştırmaya yönelik bir durum olabileceğini belirten müfessir, Allah'ın (c.c.) tuzak kurma açısından hükümranlılığını göstermek için adeta mekâna tecelli edip muhatapla konuşmaya başladığını belirterek âyete belagat ile ilgili açıklamalar getirmektedir.¹¹⁶ Müellifin yaptığı bu yöndeki yorumlar aynı zamanda onun Arap diline olan hâkimiyetini de ortaya koymaktadır.

Sonuç

Kur'an kelimelerinin tilâvet edilmesini konu edinen kıraat, başlangıçtan itibaren semâ ve arz metoduyla aktarılmış ve vahiy dönemi itibarıyla tarihte görülmeye başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması bakımından önem ifade eden, özellikle manaya etkisi bulunan vecihlerin, tefsir ilminin kaynağı olması sebebiyle müfessirler, çeşitli şekillerde kıraatlerden istifade etmiştir. Bu durum Ehl-i sünnet eserlerinde yoğun şekilde işlenmiştir. Şîî bir âlim olan Tabâtabâî de *el-Mîzân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı çalışmasında zaman zaman kıraat farklılıklarına başvurmuştur.

Tabâtabâî, XX. yüzyıl İmâmiyye Şîası'nın etkin âlimlerinden biri olarak tanınmıştır. Entelektüel yapısıyla öne çıkan, Güney Azerbaycanlı bir aileye mensup olan müfessir, erken yaşlardan itibaren Necef, Tebriz ve Kum gibi şehirlere ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. Buralarda geleneksel Şîa ekseninde dersler aldıktan sonra felsefe, matematik, tarih, fıkıh usulü, ahlâk gibi ilimlerde de eğitim görmüştür. Bunların neticesinde Şîa için son derece itibarlı bir mevki olan merci-i taklîd seviyesine yükselmiştir.

Rusların İran'ı işgal etmesi üzerine, gençler arasında itikadî açıdan sorun teşkil eden akımlar yayılmıştır. Müfessir, zihinlerde oluşması muhtemel sorular ekseninde çalışmalar yapmaya ağırlık vermiş ve felsefeyi tefsir kapsamında yeniden yorumlamıştır. Bundan dolayı *el-Mîzân*'da âyetlere yoğun bir şekilde felsefi, akli, sosyolojik, mantiki, ahlâkî ve ilmî tahlillerle açıklamalar getirmiştir. Bu durum, esere ansiklopedik bir mahiyet kazandırmıştır. Böylece müellifin yaşadığı sosyokültürel ortam, aldığı eğitim, mensup olduğu mezhep, onun kıraatlere yaklaşımını etkilemiş ve *el-Mîzân*'ın içeriğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Tabâtabâî'nin *el-Mîzân* ismiyle ünlenen çalışması, Şîa'nın hatırı sayılı tefsirleri arasında yer almıştır. *el-Mîzân*; Kur'an'ı, Kur'an ve sünnet ile açıklayan, edebî, tarihî ve sosyolojik tahliller ihtiva eden, Ehl-i beyt imamlarının rivayetlerine öncelik vererek Şîa esasları çerçevesindeki açıklamalarıyla mezhebî tefsir görünümü arz etmiştir. Tabâtabâî, eserinde Şîa ve Ehl-i sünnet kaynaklarından eşit oranda istifade edeceğini kaydetmesine rağmen *el-Mîzân*'da İmâmiyye fırkasına ait esasların hâkim olduğu görülmüştür. Eserde Ehl-i sünnet kaynaklarından aktarımlar yapılmasına rağmen onların arasından daha çok mezhebin inanç esaslarını destekleyen nakiller tercih edilmiştir. Ayrıca kıraat farklılıklarından faydalanılmış ve Şîa akidesine uygun olan açıklamalara öncelik verilmiştir. Bu durum, müfessirin objektif esaslarla ele alacağını iddia ettiği *el-Mîzân*'ın, mezhebî taassubun etkisi altında yazıldığı değerlendirilmesini desteklemiştir.

¹¹⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 7/282.

¹¹⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 10/34.

Tabâtabâî, tefsirinde kıraatlerden çeşitli şekillerde istifade etmiş ve sadece İmam Âsım'ın Hafs rivayetinin mütevâtir olduğu düşüncesini benimsemiştir. Hafs dışındaki kıraatler sahabenin içtihadı olması itibarıyla ilâhî bir kaynağa sahip görülmemiş, ancak kapalı manaları açmak için tefsir ilminde değişik yönlerden faydalanılmasına olumlu bakılmıştır. Bu bağlamda Tabâtabâî, *el-Mizân*'da kıraatleri muhtelif şekillerde değerlendirmiştir. Sahih kıraati tercih etmesi, şâz da olsa kıraati mana bakımından zenginlik olarak kullanması, tercih ettiği kıraati belirtmesi, kıraatler sebebiyle oluşan anlam farklılığına temas etmesi bunlardan birkaçıdır. Ayrıca müellif, kıraatlere dilin önemli argümanlarından olan belagat açısından yaklaşmış ve bu hususta bazı değerlendirmelere yer vermiştir. Ancak eserin bütünü dikkate alındığında konuyla ilgili yaptığı açıklamaların diğerlerine nazaran zengin olmadığı görülmüştür.

Tabâtabâî, *el-Mizân*'da, birçok fikhî hükmün açıklanmasında kıraat farklılıklarına başvurmuş ve konuyla ilgili pek çok âyeti Şîa'nın İmâmiyye fırkası inanç esasları doğrultusunda yorumlamıştır. Bu çerçevede eserin, "Fikirleri belirli ölçüler içinde inceleyen tefsir." anlamındaki ismi ve muhtevası göz önüne alındığında müfessirin kıraatlere yaklaşım tarzında bir ölçüden bahsetmenin mümkün olmadığı tespit edilmiştir. Hafs rivayeti dışında kalan kıraatlerin imamların içtihatları olduğu yönündeki kanaatinde daha çok mezhebî ideolojinin ve ön yargılı bir bakış açısının hâkim olduğu anlaşılmıştır. Bir yandan Hafs rivayetini mütevâtir kabul ederken diğer yandan mezhebin kanaatine aykırı bulduğu aynı rivâyeti zorlama tevellere tabi tutması, ideolojik önyargının sonucu olmuştur. Bu çerçevede Şîî müfessir Tabâtabâî'nin kaleme aldığı *el-Mizân fî tefsîr'l-Kur'ân* adlı eser, müellifin temsil ettiği düşüncenin arka planını yansıtmaya ve Şîa'nın kıraat anlayışı ile ilgili fikir vermesi bakımından örneklik teşkil etmiştir.

İmâmiyye Şîası'nın mezhep anlayışının büyük oranda kendilerine dayandığı klasik dönem âlimlerinden Tûsî ve Tabersî, kıraat farklılıklarını, yaşanan dönemde yaygın olan sahih kıraatler bağlamında ele almıştır. Bahsi geçen görüş, ilk dönem Ehl-i beyt imamlarına atfedilmiştir. Tabâtabâî, buna benzer yaklaşımlar sergileyerek eserinde Hafs rivayetinin dışında kalan sahih kıraatlere de yer vermiştir. Bu bağlamda müfessir, köklerine sâdik kalmıştır. Son dönem Şîî anlayışın temsilcisi olarak Hûlî ve Hâdî Ma'rîfet'in kıraatlere bakış açısı da mezhebin yaklaşımını yansıtır mahiyette olmuştur. Her iki müellif de klasik dönem Şîî kıraat anlayışına bağlı kalarak yaygın kıraatin mütevâtir olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bahsi geçen müellifler, tüm zamanlarda yaygın olan kıraatin Hafs'ın Âsım'dan naklettiği rivayet olduğu kanaatini benimsemişlerdir. Bu yaklaşıma göre Şîa'nın kıraatlere bakış açısı Tabâtabâî ile benzerlik göstermiştir. Ancak Tabâtabâî ve Şîa'nın önde gelen ulemâsı, ayakların mesh edilmesi, müt'a nikâhı gibi hususlarda genel anlayışın dışına çıkmıştır. Aslında söz konusu iki görüş mezhebin kendi inanç esasları olduğu için Şîa'ya mensup âlimler, bu konularda Hafs rivayetini görmezden gelmiştir. Bu durum, bir yandan İmâmiyye Şîası'nın genel anlayışını yansıtırken diğer yandan Tabâtabâî'nin *el-Mizân*'daki kıraatleri ele alış biçiminin, Şîa'nın kıraat yaklaşımına ışık tuttuğunu ortaya koymuştur.

Kaynakça | References

- Algar, Hamid. "Merci-i Taklîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/172-174. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Âl-i İsmâil, Nebîl b. Muhammed. *İlmü'l-kıraat neş'etühü etvârühü eserihü fi'l-ulûmi'ş-şer'iyye*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 2000.
- Ateş, Süleyman. "İmâmîyye Şîasının Tefsir Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 147-172.
- Aydın, İsmail. "Meâni'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/207-209. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Birışık, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çatal, Şafak. "*el-Keşşâf*" ve "*el-Mizân*" Adlı Tefsirlerin Kur'ân İlimleri Açısından Mukayesesi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çelik, İmran. *Çağdaş Dönem Sünnî-Şîî Tefsir Mukayesesi (Menâr ve Mizân Tefsir Örneği)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Dağ, Mehmet, "İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi ile Sınırlandırması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 81-104.
- Dârâbî, Alî Mûsevî. *Nûsûs fi ulûmi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Meşhed: Bühûsu'l-İslâmî, 2011.
- Dimyâtî, Muhammed b. Ahmed b. Abdilgânî el-Bennâ. *İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2007.
- Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Evsî, Ali. *et-Tabâtabâî ve menhecühü fi tefsirihi el-Mizân*. Tahran: Müâveniyetü'r-Riâse li'l-Alâkâti'd-Düveliyeye fi Münnezameti'l-E'lâmî'l-İslâmî, 1985.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Şiliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiliik Sempozyumu*, (13-15 Şubat 1993). 33-46.
- Gümüş, Sabahattin. "et-Tabâtabâî'nin Mizân Tefsiri'nde Uyguladığı Cery Kavramının Arka Planı". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (Bahar 2021), 587-610.
- Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedi'*. nşr. G. Bergstrasser. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, 1934.
- Hatipoğlu, Mustafa, *Kıraat İlminde Kaynak Bir Eser İthâfu Fuzalâi'l-Beşer*. Ankara: İlahiyât Yayınları 2024,
- Hatipoğlu, Mustafa. "Bir Kıraat Âlimi Olarak Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî: Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri". *Van İlahiyat Dergisi* 12/20 (Haziran 2024), 106-122.
- Hûî, Ebü'l-Kâsım Ali b. Ekber. *el-Beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*. b.y.: Envârü'l-Hüdâ, 1981.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Debba'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1960.
- İsmail, Şaban Muhammed. *el-Medhâl ilâ ilmi'l-kirâat*. Mekke: Mektebe Sâlim, 2003.
- Karadağ, Ahmet. "Modern Dönemde Şîa'nın Kur'an Tasavvuru: Ebü'l-Kâsım el-Hûî (öl. 1992) Örneği". ed. Abdulhan Ünlüsoy - Serkan Demir. *İslâm ve Yorum III 1* (Ekim 2019), 173-192.
- Karadeniz, Asiye. *Medârik ve el-Mizân'ın Kur'an İlimleri ve Kıraat Açısından Karşılaştırılması*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Le'tâifu'l-işârât li funûni'l-kirâat*. 10 Cilt. Medine: Merkezü'd-Dirasâtü'l-Kur'âniyye, 2013.

- Kılıç, Süleyman - Akkuş, Murat. "Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi', Ebû Amr ve Âsım Kıraatlerinin İncelenmesi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2021), 69-90.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kütükoğlu, Ahmet, "Kastallânî'nin Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraat Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (Haziran 2017), 31-56.
- Ma'rifet, Muhammed Hâdî. *et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kum: Müessese Neşru'l-İslâmî, ts.
- Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-İbâne an me'âni'l-kirâat*. thk Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Kahire: Dârü Nahdât, 1379.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2014.
- Öztürk, Mustafa. "İmâmîyye Şîası'nın Kıraat ve 'Ahruf-i Seb'a' Anlayışı". *Marife* 3 (Kış 2008), 121-154.
- Râzî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 10. Basım, 1977.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türkî. 15 Cilt. Kahire: Dârü Hicr, 2003.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şu'ayb el-'Arnavûd. Beyrut: Müessesetü'r-Resalah, 2008.
- Şen, Ziya. "Reşid Rıza ve Tabâtabâi Tefsirlerindeki Mukaddimelerinin Karşılaştırılması". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2009), 95-122.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *el-Akâidü'l-İslâmî*. thk. Kâsım el-Hâşimî. Beyrut: Müessetü'l-Elemî li'l-Matbûât, 2002.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *el-Burhân fî'l-mantik*. thk. Galîğ el-Kâ'bî. Kum: Dârü'l-Meârifî'l-İslâmî, 2007.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Şeyh Hüseyin el-Elemî. 20 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Elemî li'l-Matbûât, 1997.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *Hayâtü mâ ba'de'l-mevt*. thk. Seyyid Ali el-Kasîr. Kerbelâ: Gismü's-Şuûnü'l-Fikrî ve's-Sekâfî, 2008.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *'İlmü'l-imâm*. b.y.: Dârü'l-Mehecce'tü'l-Beyzâ, 2010.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *İslâm'da Şia*. çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayınları, 1993.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *Makâlâtü't-te'sisiyye fî fikri'l-İslâmî*. Arapça'ya çeviren Hâlid Tefvik. b.y.: Müessesetü'Ümmü'l-Kurâ, 1994.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *Tefsiru'l-beyân fî'l-müvâfakât beyne'l-hadîs ve'l-Kur'an*. thk. Asğar İrâde. 6 Cilt. Beyrut: Dârü't-Te'ârif li'l-Matbûât, 1427.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dârü Hicr, 2001.
- Tabersî, Ebû Ali b. Hasen Fazl. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Qur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ulum, 2005.
- Tetik, Necati. "Kur'an Tilâvetinin veya Kıraat İlminin Öğretilmesi Usûlleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 238-244.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habib Âmilî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't- Tûrâsi'l-Arabî, ts.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Yayla, Mansur. *İbn Âşûr ve Tabâtabâi'nin Bazı Tefsir Problemleri ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

- Yıldız, Sakıb. “Şiâ'nın Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsiri Hakkındaki Görüşleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 45-69.
- Yıldız, Süleyman. *İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları -Klasik Dönem Tûsî-Tabersî Örneği-*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2020.
- Yıldız, Süleyman. “İmâmiyye Şîası'nda Kıraatlerin Mezhebî Sâiklerle Kullanılması ve Yorumlanması: Tûsî-Tabersî Örneği”. *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (Mart 2020), 35-56.
- Yıldız, Süleyman. “İmâmiyye Şîası'nın Kıraatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği”. *İslâm Tetkikleri Dergisi* 10/1 (Mart 2020), 43-64.
- Yıldız, Süleyman. “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 134-164.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 7. Basım, 2000.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah b. Bahadır b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. Mektebe Dâru't-Turâs, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.